Klasik Edebiyatımızda Divan Önsöz (Dîbâce)leri; Lami'î Divanı Önsözü ve (buna göre) Divan Şiiri Sanat Görüşü

HARUN TOLASA

Klasik edebiyatımızın el değmemiş veya gerektiği gibi araştırılmamış konularından birisi de, bu edebiyatın dayandığı düşünceleri, anlayışları, ilke ve kuralları ortaya koyan, yani onun kuramsal yapısını içeren kitaplar, risaleler veya önsöz (dîbâce) vb. yazılar olmaktadır. O döneme ait bazı şairlerimizin divanlarının başlarında görülen önsöz veya, o günün özel deyimiyle, dîbâceler de, bu tür eser ya da yazılardan olup bildiğimiz kadarınca, şimdiye değin müstakil bir araştırmaya konu olmamıştır.

Oysa ki, bir edebiyatı araştırıp inceler, onu anlamaya, açıklama ve değerlendirmeye uğraşırken öncelikle yapılması gereken işlerden birisinin de, bizzat o edebiyatın yaratıcılarının bu konudaki düşünce, görüş ve inançlarının araştırılıp ortaya konulması olacağı, bilinen bir husustur. Bizim bu konuya ilgi duyup eğilmemizden sonra gördük ki, divanında önsöz bulunduğunu öteden beri bildiğimiz üç beş şairin dışında, daha birçoğu bu yolu denemiş, gerek içinde bulunduğu edebi gelenek ve sanat anlayışı, gerekse bu çerçeve içerisinde kendisinin yapmış olduğu veya yapmayı amaçladığı edebi ve estetik faaliyet üzerinde düşünce görüş ve inanışlarını ortaya koymuş; en azından, yapmış olduğu faaliyetin zamanını, yerini, nedenini veya nasılını belirtmek istemiştir.

Üstünkörü bir gözden geçirme bile, bu faaliyetin münferit davranışlardan ibaret olmadığını, bir gelenek oluşturduğunu ya da zaten var olanı sürdürdüğünü açıkça anlamaya yeter. Ancak, biz burada bu faaliyetin kaynağını veya oluşumunu değil, yapısını ve içeriğini ortaya koymaya çalışacağız. Bununla birlikte, bizim tespit edebildiğimiz küçüklü büyüklü kırkı aşkın önsözün[1] bir anda yapı ve içerik olarak ele alınmasının böyle bir makale hacmi içerisinde yararlı olamayacağına inandığımız için, konuyu daha da sınırlandırmış bulunuyoruz. Burada, sadece Lami'î Divanı önsözünü ele alacak, diğerlerini zamanın ve şartların elverdiği ölçüde ayrı araştırmalara tabi tutacağız.[2] Önsözlerin metin olarak toptan yayınlanması da bu konudaki düşüncelerimizden birisidir.

Kırkın üzerinde şair arasından Lami'î (1472-1532)'yi seçişimizin nedeni, onun bir şair olduğu kadar edebiyatın diğer alanlarındaki bilgisi ve faaliyetiyle de çağında seçkinlik ve saygınlık kazanmış olmasıdır. Kaldı ki, kırk yaprağı bulan dîbâcesi, hacimce diğerlerinden çok büyük bir farklılık göstermekte, içeriği de bu hacime uygun bir genişlik ve zenginlik taşımakta, böylece tek başına bile bir makalenin sınırlarını zorlayabilecek bir niteliğe sahip bulunmaktadır.

Lami'î Divanı basılmamıştır. Üzerinde çalıştığımız nüsha onun, İstanbul Millet Kütüphanesi (Ali Emiri Ef. Manzum Eserler no. 380)'ndeki elyazması nüshasıdır. Bu nüsha, özelliği olan bir nüshadır: Lami'î Efendi henüz hayatta iken, zamanın sadrazamı İbrahim Paşa (ölm. 1536)'ya sunulmak üzere kaleme alınmıştır. Asıl Divan metninin Hic. 936(1529)'da bitmiş olduğunu, buna karşılık, eldeki nüshanın Hic. 937 (1530/1531)'de tamamlandığını, şairimiz, Dîbâce'de açıkça ifade eder.[3] Hatta aynı Dîbâce'nin bir başka yerindeki ifadeden, bu nüshanın ilk düzenli (müretteb) nüsha olduğunu çıkarmak da mümkündür.[4] Bu böyle olmasa bile, onun, ilk esas metne dayalı, bizzat şairi tarafından görülen ve yine bizzat şairi tarafından devrin sadrazamına sunulan, özenle düzenlenmiş, hazırlanmış güzel bir nüsha olduğunda şüphe yoktur. Konunun bu yönüyle ilgili olarak burada belirtmek istediğimiz son bir durum vardır ki, o da, söz konusu dîbâcenin, Divan'ın diğer nüshalarının pek çoğunda bulunmadığıdır. Bununla birlikte, divan dîbâceleri üzerine yaptığımız genel tespit ve araştırmalara dayanarak, böyle bir durumun doğal karşılanabileceği görüşünü de taşımaktayız. Çünkü, tespit edebildiğimiz diğer dîbâcelerin pek çoğunun da, ait olduğu divanın her nüshasında yer almadığına tanık olmuş bulunuyoruz.[5]

Bu dîbâce üzerinde burada yapmak istediğimiz, bir yandan onu yapı ve içerik olarak tanıtmak, diğer yandan da, bu içerikte ifadesini bulan çeşitli ilkeleri, düşünce ve görüşleri tespit edip yorumlamaya veya çözümlemeye çalışmaktır. Bunu yaparken, sistematik bir tespit ve tasnif yoluna gerek görmeyip dîbâcenin kendi yapısındaki doğal gelişime uyduk.

Dîbâceye "Nişan-ı zer-nişan-ı beyan; tugra-yı 'unvan-ı Divan; a'ni Dîbâce-i bürhan-ı tibyan der fezayil-i şi'r ü şa'iran" şeklindeki bir başlıktan sonra, klasik usul ve gelenek uyarınca, Tanrı'ya "hamd ü sena", Peygamber'e "salat ü selam " ile girilir. Şairimiz, bu kısımlarda, bir esere böylece başlanılması gerektiğinin hem savunusunu yapar, hem de bunu yerine getirir. Çünkü, eğer "fesahat bazarının sarraf-ı cevahirfürûşları" veya "belagat gülzarının bagban-ı nezaret-bahşları", söz çiçekleriyle, beyan incileriyle hayal ipliklerini süslerken, yaratıcılığın çehresini gülbahçesine döndürür, manâ ve nükte kadınlarının güzelliklerini, kelime güzellerini, taptaze, pamparlak hale getirirlerken, bu işin en başında, Tanrı'nın övgüsünü yapmaz, ona gereken minnet ve şükranı ifade etmez, Hz. Muhammed'e dü'ada bulunmaz, selam göndermez ve şeriatini övüp yükseltmezlerse, "sercümle güftar ve girdarları nakış ve ebter... seraser kuşiş ü cuşişleri harab ü yebab" olur. [6]

Lami'î Efendi, inandığı, savunduğu ve yapılmasını gerekli gördüğü bu görevi, onar beyitlik mesnevî parçaları ve bunlara ek olarak, bir iki satırlık Arapça ifadeler ile böylece yerine getirdikten sonra esas konuya girer.

Şairimiz öncelikle, söz (sühan) ve anlatım (beyan)'ın önemi, fonksiyonu ve gerekliliği üzerinde durur. Ona göre bu husus, ilim ve kültürün önde gelen yetkili, yetenekli kişi ve çevrelerince, "berahîn-i 'akli birle müberhen, delayil-i nakli'yle müteyakkın," yani, akıl ve bilgiye dayalı her yol ve yöntemle kanıtlanmış, kesinlik kazanmış bir durumdadır.[7]

Nedir bu önem, fonksiyon ve gereklilik? Şairimiz bunları, kendine özgü ifadesi içerisinde, bir yandan söz ve anlatımın günlük yaşamımızdaki vazgeçilmez yerini, bir yandan kültürel gelişimimizdeki önemini, diğer yandan da, duygu ve heyecan dünyamızdaki etkisini göz önünde tutarak şöylece belirler: "... Bazar-ı kıl ü kal'de, bey'i men yezid-i fazl u kemal ve 'akd ü nakd-i cevab ü sü'al ansız müyesser degüldür. Zeban, ki tercüme-i dil ü can ve tuti-i şekeristan-ı beyan'dur, bi-şavt ü harf terennüm-i şirin ve tekellüm-i şekkerin eylemez. İnsaf! zeban-ı vassaf[8] bir bülbül-i hezar-dastan'dur ki, cihan gülistanını ve beyan bustanını dilkeş nevalarla ve ney-veş şirin edalarla zemzemelerden pür-safa eyler; belki bir Kuknus-ı hoş-elhandur ki, gündeb-i asümanı ve saray-ı cihanı, ateş-engiz, bülend ser-agazlarla ve heva-amız, dilpesend suz ü sazlarla demdemelerden pür-sada eyler... 3/a"

Söz ve anlatımın önemi, gerekliliği, sadece, akıl ve gözleme dayanan bu durum ve şartlar içerisinde söz konusu değildir. Onun, "nakli" yani daha öncekilerden bize bilgi ve "nass" olarak aktarılagelen durum ve gerçekler içerisinde de yeri vardır: Evren'in Tanrı tarafından yaratılışının ilk eylemi olan "Kün", yani "Ol" emri bir "söz"dür; böylece, ilk yaratılan, "söz" olmaktadır:

Cihan bünyadı çünkim emr-i "Kün"dür
Pes evvel dem zuhur iden sühan'dür (3/a)

Ayrıca, Tanrı kelamı olan "Kur'an-ı mübin" ve Hz. Muhammed'in sözleri olan "Hadis-i Resul" de söz üzerinde kurulmuştur.

Gün gibidür cihanda fazl-ı sühan
K'oldı kevnün medarı lafzat-ı "Kün"
Ya'ni "Kün"den togupdurur kevneyn
Asüman ü zemin ü ma-fi'l-beyn
Bir güherdür sühan giran-maye
Nüh felek rütbetine bir paye
. . . .
Olmasaydı sühan ne söyler idün
'Arz-ı hali ne yüzden eyler idün
. . . .
Olsa idi sühan'dan özge güher
Anı ser-tac iderdi ehl-i hüner
Ehl-i bazar-ı meclis-ara'ya
Sözden a'la olurmı sermaye
İster isen bu müdde'aye delil
Sana besdür Kelam-ı Rabb-i Celil (3/a-b)

Lami'î Efendi, sözün önemine, fonksiyonuna ve gerekliliğine, manzum ve mecazlı ifadelerden de yararlanarak böylece değindikten sonra, aynı ifadelerle, onun genel yapısını ve mahiyetini açıklamaya girişir: "El-hak tılısm-ı sühan dahi iki kısm üzre" olup bunlardan biri, "nesr-i nesre gibi şol dürer-i mensur-ı abdardur ki," onunla uğraşan

kimseler, "erbab-ı inşa-ı fesahat-ifşa'dur. "Diğeri ise, "nazm-ı pervin gibi ol güher-i manzum-ı tab-dar'dur ki," onunla uğraşanlar da, "ashab-ı şi'r-i garra'dur, ya'ni, şu'ara-i belagat-ara'dur."[9] Bu durumu,

Gerçi 'alemde birdür ismi anun
Harf ü i'rabıdur tılısmı anun
Lik kısmeyn'e münkasimdür ol
Nazm ü nesr ile münfehimdür ol (3/b-4/a)

şeklinde nazm'la da ifade eden şairimizin, her iki ifade yolu arasında bazı farklılıkları belirlemeye giriştiğini görmekteyiz. Aslında bu işi o, yukarıdaki, "dürer-i mensur" (dağılmış inciler), "güher-i manzum" (dizilmiş inciler) şeklindeki tavsifleriyle de yapmıştır, ama, onun buradaki işlemi, artık dolaylı tavsiflerle değil, doğrudan belirlemelere dayanır.

Nesirle nazım arasında şairimizin bulduğu ilk farklılık, bunların ilkinden "am u has"ın, ikincisindense "ehass-ı havas"ın yararlanabilmesidir.[10]

Toplum katlarındaki sosyal ve kültürel seviyeye oturtulan bu genel ayırımdan sonra, Lami'î Efendi'nin her iki ifade yolundan açıkça nazmı yeğlediğini ve yapmış olduğu diğer ayırımları bu çerçeve içinde sürdürdüğünü görürüz artık.

Gerçi nesir, güzeldir, hoştur, yararlıdır, ama, üstünlük nazmdadır:

Nesr'dür gerçi dehre sermaye
Dürr-i nazm'undurur veli paye (4/a)

Ayrıca nazım, "El-şi'rü eşrefü ma yü'ellefü"[11] sözünde ifade edildiği gibi, yazıya geçen ürünlerin en şereflisidir. Hz. Mevlana'nın da Mesnevî'sinde şiir için şöyle dediği görülür:

Ez makamat-ı bülend-i evliya
Evveleş şi'rest ü ahır kimya[12]

Şairimizin şiire yönelik bu yeğleme için açıkça ileri sürmüş olduğu neden veya gerekçe şudur: "...Bi-tereddüd buna dahi vicdan-ı külli delil ve insaf-ı cümli sebildür ki, kelam-ı mevzun ve kâmilü'l-ıstına'un nüfus ve tıba'-ı zevatü'l-ıttıla'da te'sir ü tenkiri ve tenvir ü tevkiri sühan-ı mensurdan derecatla ziyadedür ve kelam-ı müntesirden her zamanda irtikadadur... 4/a"

Lami'î Efendi burada görüleceği üzre, nazmın nesirden üstünlüğünü, her iki ifade yolunun okuyucu ve dinleyici üzerinde yarattıkları veya sahip oldukları etki farkına[13] dayandırır; bunun hemen arkasından da, söz konusu etkinin, genel olarak bizzat ifadenin yapı ve biçiminde meydana getirilen değişiklik ve düzenlemelerden kaynaklandığını şöylece ifade eder: "...Sühan her ne denlü vücuh-ı zerafet ve fünun-ı letafet birle piraste olsa ve kelam her ne mikdar intizam-ı 'ibarat ve iltiyam-ı isti'arat'la araste olsa yüz ol kadar müessir olur... 4/b"[14]

Lami'î Efendi'nin, esas itibariyle şiiri kastederek, sözü farklı kıldığına, onu çekici ve etkili hale getirdiğine inandığı özellikleri böylece belirler belirlemez, bu konuda dini bakımdan doğabilecek bir tereddüdü ele aldığını ve bunu gidermeye çalıştığını görürüz. Soru şudur: Söz veya ifadenin en güzel, en etkili, en değerli şekli şiir olursa veya söze, birtakım işlemlerle güzellik, etkililik ve değer kazandırılıyor ise, insanlar üzerindeki etkisi, değeri, önemi son derece yüksek ve tartışma götürmeyecek kadar açık olan Tanrı sözü Kur'an'la peygamber sözü olan Hadis'lerin, aslında birer söz olmaları dolayısıyla, şiir ve şairlik karşısındaki durumu nedir; Kur'an ve Hadis'in şiirlik bir yanı veya şiir olma durumu var mıdır?!

Aslında bu durum, Kur'an ve Hz. Muhammed için, bazı çevrelerce başından beri ileri sürülegelmiş bir düşünce ve iddiadır. Ancak, şairimiz bunu, tamamen kendi konu ve amacı çerçevesinde ele alarak, gerek İslam dininin, gerekse kendinin bu konudaki kesin tavrını öncelikle belirler ve bu yolda zihinlerde uyanabilecek herhangi bir tereddüdü, çağının "akli ve nakli" kanıtlarıyla silmeye çalışır.

Evet, Tanrı kelamı gerçi harfler (huruf-ı hikmet-zuruf)[15]den oluşur; ama o, insan ürünü değildir ve olamaz da. Onun, "vücuh-ı irtibatına ve rümuz-ı ihtilatına medarik-i kuva-yı insiyye ve me'aric-i nüfüs-ı kudsiyye birle irişilmez... 4/b" Çünkü, "Li külli harfin minha seb'atü ebtunin bel seb'ine batnen,"[16] yani, "onun her harfinde yedi iç (anlam), belki de yetmiş iç (anlam) vardır." Ayrıca o, "esrar-ı kavanin-i külliyyeyi muhtevi ve atvar-ı efanin-i fer'iyyeyi ve asliyyeyi muntavi ve mecmu'-i hakayık-ı 'avalim anda münderic ve cemi'-i dekayık-ı me'alim-i eşbah anda mündemic"[17] bulunup "Ve la ratbin ve la yabisin illa fi kitabin mübin"[18]dir.

O halde, "bunun gibi kelamun ervah u kulub-ı 'alemiyan'da ve nüfus ü tıba'-ı cinn ü mela'ik ü ademiyan'da te'siri içün ziver-i manzumiyyete

kat'a ihtiyacı olmasa 'aceb olmaz."[19] Çünkü o, "Ve ma hüve bi kavli şa'irin"[20] ayetinde ifade edildiği gibi, şair sözü değildir. Ayrıca, Tanrı'nın bu konuda şöyle kesin ve açık ifadeli bir ayeti daha vardır: "Ve ma yantıku 'an'il-heva in hüve illa vahyün yuha."[21]

Lami'î Efendi bundan sonra, Hz. Muhammed'in söz(Hadis)'lerindeki değer ve etkinin kaynakları üzerinde durur. Bu konudaki kesin düşünce ve görüş, Hadis'lerdeki değer ve etkinin şiirsel özelliklere dayanmadığı ve onların şiir olmadığıdır. Bu kesin düşünce ve yargıyı her şeyden önce Tanrı'nın Kitabı'nda görürüz. Yukarıdaki son ayetten başka, Lami'î Efendi'nin, sırf bu durum için burada andığı bir diğer ayet de şudur: "Ve ma 'allemnahü'ş-şi'ra ve ma yenbagileh", yani, "Biz Muhammed'e şiir öğretmedik ve ona şiir yakışmaz da."[22]

Şairimizin, bu konuda sözüne şöyle devam ettiği görülür: "...Her kelam ki sahibinün 'anka-yı himmet-i la-mekân-pervazı ve hüma-yı nehmet-i kevn ü mekân-perdazı a'la-yı makam-ı 'illiyin ve aksa-yı menazil-i kurb-i Rabbül'alemin ola, hiç ola mı, ol evc-i refi'den bu hazizi-i vazi'a tenezzül göstere; ve ol sohbet-i vahdet-i Rabbani'den bu 'işret-i kesret-i ruhani'ye tekabül eyleye. Her ne denlü şah-ı Sidretü'l-münteha, fi nefsiha, makam-ı a'la ise, 'Anka-yı La-mekân olan anı nişimen ü ca idinmez. Ve her ne kadar kah-ı Cennetü'l Me'va, fi zatiha, sahn-ı dilküşa'ysa, Hüma-yı 'arş-aşiyan anda lane vü me'va yapmaz... Zira şi'r, her ne denlü dilpezir ve nazm her ne kadar la-nazir olsa, "Ahsenü'ş-şi'ri ekzebuhu"[23] muktezasınca, mezanne-i kizb ü zur'dur. Pes anunla alayiş-i töhmet siret-i seriret-i nakıd-ı nafid-i basiret'den durdur... 5/a-b"

Dikkat edilirse, yukarıdaki ifadelerde, Kur'an ve genel olarak İslam dini, şiir ve şair hakkında hiç de olumlu bir tutum içerisinde görünmemektedir.[24] Gerçi onu yasak etmiyor, fakat pek de hoş karşılamıyor. Bununla birlikte, bizim şair ve yazarımızın burada bu konuya eğilişi, İslam dininin bu yöndeki düşünce ve görüşlerini ortaya koyarak onu reddetmeye ya da küçümsemeye yönelik değildir. Onun asıl yaptığı veya yapmak istediği şey, Tanrı ve Peygamber sözlerinin şiir olmadığını, bizzat Kur'an'a dayanarak kesinlikle belirlemek, bu konudaki tereddüt hatta iddiaları, bir Müslüman olarak, öncelikle geçersiz kılmak, yok etmektir. Onun bu amaçla, Kur'an ve Hadis için ileri sürmüş olduğu "akli" deliller, görüleceği üzre birbirinden biraz farklıdır. Bunlardan, Kur'an için olanı özcesi şöyledir: Kur'an bir Tanrı sözü, şiir ise insanoğlunun ürünüdür. Yarattığı varlığın ürününe özenmesi veya ondan yararlanması, bir Yaratıcı için düşünülemez. Ayrıca, Kur'an'ın anlamı ve kapsamı öyle geniş, öyle derin, öyle incedir ki, şiir bunun çok altında kalır. Zaten insanoğlu da, Yaratıcısının sözlerini, değil yaratmak, onu gerektiği gibi anlayıp değerlendirmekten bile âcizdir; yani, bu iş, onun gücünün dışında ve üstündedir.

Hadis'e gelince, Lami'î Efendi, onu şiirden ayırırken, "nakli" kanıtların dışında şu iki düşünceye dayanır: Birincisine göre, gerçi onun her ikisi de insan ifadesidir; ancak, Hadis Tanrı Elçisi ürünü olup amacı, fonksiyonu, içeriği bambaşkadır. İnsanlara etki etmesi, insanlarca önem taşıması için, bu yönüyle, yeterince değer ve ağırlığa sahip olup şiirlik gerek ve niteliklerine, yani, "ziver-i nazmiyyet'e" ihtiyacı yoktur. Bunun yanı sıra, şiirin de yapı bakımından, üstelik bir özrü vardır. Bu özür, onun, "Ahsenü'ş-şi'ri ekzebuhu" muktezasınca mezanne-i kizb ü zur" olması dolayısıyladır. İşte, Lami'î Efendi'nin, Hadis'i şiirden ayırırken dayandığı ikinci temel nokta da, şiirin yapısında olduğuna inanılan bu "yalan" düşüncesidir. Şairimiz, bütün bunları ortaya korken, gerçi yumuşak bir ifade kullanır, şiirin hakkını yememeye gayret gösterir ama, ne var ki, karşılaştırma durumuna girdiği konu karşısında onu önemsemesinin zaten olanağı yoktur. Hatta öyle olur ki, ilerideki çelişkili durumların bir başlangıcı olmak üzere onun, şiir için, "...Pes anunla alayiş-i töhmet, siret-i seriret-i nakıd-ı nafid-i basiret'den durdur... " demek durumuna girdiğine de tanık oluruz.

Tabiidir ki bütün bunlar, Lami'î Efendi'nin tamamen kendi orijinal düşünce ve görüşleri olmayıp İslam dininin ve bu dine girmiş toplumların ortak ilke ve inanışlarından gelir. Muhakkak ki, İslamiyetten önceki düşünce ve inanışlara giden ya da dayanan yönleri vardır. Burada bizim yapmak istediğimiz, bu düşünce, inanış ve anlayışların kaynağını araştırmak değil, bir 16. yy. Türk şairinin şiir divanı önsözünü incelemek, burada, kendisine özgü ifade ve biçimler içerisinde ortaya konan içeriği gözden geçirmektir.

Lami'î Efendi, bir bakıma, yaşadığı toplumun şiire karşı olumsuz tavırlarının nedenlerini de açıklamış olan bu düşünce ve anlayışları, belirtilen biçimde ortaya koydukdan sonra, eğer demek gerekirse, şiirin savunmasına girer. Şiirin değeri, önemi, amaç ve fonksiyonu üzerine çeşitli düşünüş,

görüş ve bilgileri içeren bu kısım, Dîbâce'nin en geniş bölümünü kapsar. Şairimizin bunları ortaya koymaya şöylece giriştiği görülür: "... Ve bu haletler ve işbu makaleler, yine şi'r ü nazmun, fi nefsi'l-emr, mertebesi şerif ve münteha ve menzilesi latif ü a'la olmağa münafi değüldür... 5/a"

Yani, şiir hakkında ve aleyhinde ne söylenirse söylensin, bunlar, aslında onun güzel, değerli, etkin ve saygın olmasına veya böyle bir duruma gelmesine engel değildir. Şairimiz, bu düşünce ve savını kanıtlamak için öncelikle ve büyük ölçüde yine aynı kaynağa, yani din'e başvurur. Hz. Muhammed'den başlamak ve onu esas almak üzere, peygamberler tarihinden, İslam dininin diğer büyüklerinden, tarikat ve şeriat ulularından, büyük mutasavvıflardan olaylar, sözler, düşünceler, görüşler zikreder. Bunların aralarına Arap ve özellikle İran'ın mutasavvıf şairlerinden konuyla ilgili, hatta bizzat şiir üzerine söylenmiş, beyitler, mısralar da serpiştirir. Bütün bunlar, dayandıkları düşünce, görüş ve inanışlarla birlikte, kısaca ve sırasıyla şöyledir:

Lami'î Efendi, Kur'an ve Hadis'i, gerek ifade ve gerekse içeriğiyle, şiirden kesinlikle ayrı tutmak ve aralarında hiçbir bağ ya da ilişki görmemekle birlikte, şiiri dini çerçeveden ve metafizik kaynaktan aynı şekilde ayrı tutmak istemez. Aslında, şiirin savunması dediğimiz bu bölüm, baştan sona bu ilişki ve bağlantı çerçevesinde yürür. Şairimiz, biraz önceki sözlerinden hemen sonra, bu konudaki düşünce ve görüşlerine şöyle devam eder: "...İm'an-ı nazar olunsa, bi-hasebi'z-zahir, *şi'rün imtizacı şer'-i mübin'dendür*; ve bi-hasebi'l-batın, *iştikakı 'arş-ı metin'dendür*. Nitekim, ol hazin-i hazayin-i İlahi ve fatih-i defayin-i na-mütenahi buyurmuşdur: 'Lillahi künuzün tahte'l-'arşi mefatihuha elsinetü'ş-şu'ara.'[25] Şi'rün faziletinde söz yokdur; ve kadr ü menzileti hakkında ahbar ve asar çokdur... Bu ecildendür ki, şu'ara-i kiramun cevamı'ul-kilem-i müteberrikleri enfas-ı Ruh-ı Kuds'le müeyyeddür. Ve her zemanda bu tayife-i şerife 'İseviyyü'l-meşhed'dür. Hassan b. Sabit hakkında Hz. Resul'den (A. S.) menkul ve sabitdür ki, buyurdılar: "Eyyedeke Allahü bi-Ruhi'l-Kuds ... 5/b"[26]

Lami'î Efendi'nin burada sözünü ettiği şair Hassan b. Sabit, bir sahabe'dir; ve Hz. Muhammed'in şairi durumundadır. Hz. Muhammed'in bu son ifadedeki övgüsü, onun şairliği ve şiirleri dolayısıyladır. Ayrıca, Lami'î Efendi'ye göre, bu şair, bazan kendi düşüncesiyle, bazan da, "...Resul'ün (A. S.) İşaret-i beşaret-nüması birle... 5/b" Kureyş kabilesinin o devirde henüz İslamiyete inanmamış kişilerini (mesela, Ebu Süfyan'ı) hicv etmekte veya onlar tarafından yapılan hicivlere aynen karşılık vermekte idi.

Lami'î Efendi'yi bu bölümde, bir yandan, şiirin dini bir kaynak ve çerçeve içerisinde olduğunu kanıtlamaya çalışır ve bunun için "ahbar ve asar" ortaya korken, diğer yandan da, bu kaynak ve çerçeve içerisindeki ilke ve inanışlarla, şiirin çatışır görünen veya gerçekten çatışan, çelişen yönlerini, durumlarını açıklama ya da yorumlamaya çalışırken görürüz. Nitekim, şair Hassan b. Sabit'in, yukarıda belirttiğimiz şekilde, "Kureyş müşrikleriyle" hicivleştiğini ifade ettikten sonra, Lami'î Efendi şöyle bir soruyu hemen sorup ardından da cevap vermeye girişir "...Eger sü'al olunursa ki, hicv eylemek ve mezemmet söylemek, fi, haddi zatihi, kabih ve mezmum ve cümle-i ashab ve erbabı anun matruh ve melumdur; belki makule-i gıybetden ve güftar-ı ma'şiyetdendür. Anun gibi münkerün ashab'dan sudurı nice müyesser ve Resul-i kerim'den (A. S.) ana ruhsat ne yüzden mütesavverdür?! Bu makam'da, faslü'l-hıtab ve bu kelama cevab-ı savab oldur ki Resul (A. S.) buyurmışdur ki, 'Üzkürü'l-facire bi ma fihi key yahzarahü'-nas'[27] ... Amma ol ki gıybet ve nemimedür ve ma'sıyyet ve zemimedür, bu makule olan değüldür. Kütüb-i fetavi'de mesturdur, egerçi kim beyne'l'avam gayr-i meşhurdur: 'Racülün yezküru mesaviye ahihi'l müslimi 'ala vechi'l-ihtimami lem yekün zalike gıybeten, innema el-gıybetü 'ala vechi'l-gazabi yüridü's-sebb'... 6/a-b"[28]

Bu duruma göre, çizilen bu çerçeve içerisinde kaldığı, yani, bireysel zevk ve alışkanlıkları değil de, toplumun huzur ve çıkarlarına yönelik uyarıları içerdiği takdirde, yapılan hiciv, eleştiri veya teşhir, değil günah, tam tersi, "...belki kuvvet-i İman'dan naşi olur gayret ve himmetdür; ve müşahede-i ihsandan layih olur 'ibadet ve 'azimet'dür... 6/b" Kaldı ki, gerçek'in arayıcıları, doğruluk yolcuları, dış görünüşün esiri olup kalamazlar; iyilik ve güzelliği hâkim kılmak için kişilerin bazan iyi yönlerini, kötülüğe son vermek için de bazan onların kötü yönlerini ortaya koymaya çalışırlar.[29]

Bu konuda Kur'an'dan ve diğer İslam büyüklerinden (mesela, Hz. Ali'den) de söz ve örnekler aktaran Lami'î Efendi, en sonunda bu sorunu, yani, bir yandan din ve toplum kuralları, diğer yandan beşeri haklar ve sorumluluklarla, şiir ve şair ara-

sındaki ilişkilerin nasıl bir yolda bulunursa sağlıklı olacağı ve tereddütsüz kabul edilebileceği sorununu, şöyle bir sonuca bağlar ki, bu sonuç, bizce, o gün için olduğu kadar, günümüz ve gelecekte de geçerliliği söz götürmeyecek bir temele sahiptir: "...Pes, felek-i şi'r ki, medar-ı *nokta-i hakkaniyyet* üzerine devran ide ve hurşid-i nazm ki, mesir-i *bürc-i nuraniyyet* üstine seyran eyleye, her suretde makbul-i fuzala ve her kisvetde memduh-ı 'ulema'dur. Ve anun gibi eş'arun ve ol makule güftarun sahipleri, her zamanda müsab ve me'curdur; şöyle ki anlardan sehv ü hata ve kelam-ı nareva dahi sadır olsa ma'zurdur... 6/b"[30]

Bu ifadedeki son cümleyi biraz daha serbest yorumlarsak, Lami'î Efendi'nin, evrensel gerçekler ve doğruluklar peşinde koşan bir şair için, düşünce ve duygularını serbestçe dile getirebilme özgürlüğü istediğini veya onların her ne yazarlarsa ve nasıl yazarlarsa hoş görülmesi gerektiğine inandığını söylemek mümkün olabilir. Tabii ki, böyle bir özgürlük ve hoşgörüyü, kendi çağının şartları, sorunları, anlayış ve ölçüleri içerisinde düşündüğünü hatırdan çıkarmamak gerekir.

Lami'î Efendi, şiirin, insanları incitecek, topluma zararlı olabilecek yanlarını belirtip bu konudaki ilke ve ölçüleri ortaya koyduktan, bu çerçeve içerisinde kaldıkça, şairin hata bile yapsa hoş görülebileceğini ifade ettikten sonra, bizzat şairler hakkında şöyle konuşur: "... Hakikatde bunlar, cemal-i Mutlak'un vassaflarıdur ve tal'at-i Hakk'un arrafları'dur... 7/a"

Dîbâce'nin bundan sonraki üç beş yaprağının, şairliğin mahiyeti, amaç ve fonksiyonu üzerine önemli bir belirlemeyi içeren bu son ifade etrafında yürüdüğü görülecektir. İfadeden açıkça anlaşılacağı üzre şair, maddenin gerisindeki sırları bilen, görünüşlerin ötesine geçebilen, mutlak güzelliği, değişmeyen, evrensel gerçeği görebilen ve bütün bunları açıklayan ya da açıklamaya çalışan kimsedir. "...Bunlar nay-ı demkeş-i neva-yı 'aşk u muhabbetdür. Sanmanuz ki, heva-peyma-yı haksaran-ı meyl ü şehvetdür... 7/a" Hatta, şair, bu mutlak güzelliği ve gerçeği sadece gören, bilen, onu anlatmaya, çalışan değil, aynı zamanda onu yaşayan kimsedir: "...Her dem ki bu tayife 'Li ma'allahi vaktün'[31] nasibince bade-i muhabbetden mest ve zülf-i dildar'la hem-dest olalar... 7/b"

Böyle olduğu içindir ki, onların inci ve cevher gibi parlak, göz alıcı sözler (dürer-i tab-dar, güher-i ab-dar)'ini sadece insanlar değil, melekler bile dillerinden düşürmezler.[32] Eğer bunlar isterlerse, "...envar-ı *makalat*'la ve evrak-ı felek-atbak-ı *hayalat*'la ve esmar-ı can-perver-i fünun-ı *'ibarat*'la ve enfas-ı mu'attar-ı şücun-ı *isti'arat*'la bu köhne dünyaya ve işbu harabe me'va'ya huzrat-ı taze ve taravet-i bi-endaze bağışlarlar... 7/b"[33]

Yani Lami'î Efendi, açıkça, şairler şiirleriyle insanın içinde yaşadığı çevre ve atmosferi birdenbire değiştiriverirler; insan, onlarla kendisini bir anda başka bir âlemde buluverir demek istiyor ki bu tespit, sanırım günümüzde de şiirin etkisi üzerine yapılan başlıca belirlemelerden birisi olur.

Lami'î Efendi, şiirdeki bu gücün kaynağını, yukarıda da görüleceği üzre, şairde ve onunkini de fizik ötesinde bulur. Şairin sanat gücü veya sanatkâr yaratılışı (tab'), öyle bir pınardır[34] ki, ondan içenler sonsuz bir doygunluk ve neş'eye ulaşırlar; bütün çevre sanki öldükten sonra dirilen tabi'at'a[35] döner.

Lami'î Efendi, şairin bu gücünü ve ortaya koyduğu eserleri, onları okuyanlarda meydana gelen psikolojik etkileri, aynı çerçeve içerisinde, çeşitli mecazlı ve örnekli ifadelerle zenginleştirerek anlatmaya devam eder. Burada vesileyle şunu belirtelim ki, şairimiz Dîbâce'sinde, ayrı ve bilinçli bir biçimde okuyucu unsuru üzerinde pek durmaz. Onun için esas olan, şiir ve şair, yani eser ve yaratıcısıdır. Okuyucu unsuruna, ancak bunlarla ilgili tanıtım, tavsif ve değerlendirmeler çerçevesinde ve o da ara sıra olmak üzere, eğilindiği görülür.

Şairin kişiliği üzerinde duran, onu, görev ve fonksiyon bakımından peygamberlerden ayırmakla birlikte, sanat gücü ve yaratılışıyla da diğer insanlardan farklı tutan bu açıklamalardan sonra, Lami'î Efendi, şiirin önemini, değerini, gerekliliğini ve özellikle, din bakımından bir sakıncası olmadığını belirtmek için, peygamberler tarihinden, İslam ve tasavvuf tarihinden olaylar, örnekler, belgeler aktarmaya başlar. Bunu yaparken, dolaylı, dolaysız olarak şiirin konusu ve genel yapısı üzerine açıklayıcı bilgiler, özdeyişler, beyitler, mısra'lar zikretmeye devam eder.

İlk örnek, insanların atası sayılan Âdem peygambere aittir. Oğullarından Kabil'in, Habil'i öldürmesi üzerine bu peygamberin, "...nefs-i şerifine ta'ziye ve sayır evladına tavsiye içün be-tariku'l-mersiye"[36] dört beyit yazdığını söyleyen ve bu beyitler olarak Arapça dört beyit veren Lami'î Efendi, hemen ardından, Keşşaf tefsiri sahibi Zemahşeri (ölm. 538/1143)'nin bu konudaki görüşüne de yer

verir. Şöyle ki, Keşşaf sahibi, Âdem peygamberin şiir söylediği rivayetini kabul etmemekte; çünkü, "Peygamberler şiir söylemekten uzak ve pak'tir"[37] demektedir. Buna karşılık Lami'î Efendi, pek çok kimselerce bir peygamber olduğu söylenen Hızır'ın da şiir söylediğini ve bu bilgiyi bizzat Hz. Muhammed'in doğruladığını ileri sürer. Hızır'a ait olduğuna inanılan iki Arapça beyit'i de Dîbâce'sinde veren şairimizin bu konudaki yorumu şöyledir: Hızır'ın peygamber olduğu rivayeti kuvvetli görünüyor. Üstelik o, evren'in manevi yöneticilerinden ve Tanrı katına ilişkin bilgiler ('İlm-i Ledün)'den de haberi olan bir kimsedir. Söz konusu beyitlerin ona ait olduğu Hz. Muhammed tarafından da ifade edildiğine göre, bunun doğruluğunda tereddüt yoktur. Yani, böylece, peygamber de şiir söylemiş olmaktadır. Şairimiz bu yorumu şöyle sürdürür ve bitirir: Hz. Hızır'ın peygamber olup olmadığı gerçi şüphelidir; ama, onun peygamber olmadığını kabul ettiğimiz takdirde, bu sefer o bir sahabe'dir, çünkü, Hz. Muhammed'in devrinde yaşayan, onu gören bir kimsedir. O halde, "...be-herhal 'El-sünnetü ma ene 'aleyhi ve ashabi'[38] mucibince şiir söylemek sünnetdür... 9/a"

Bu düşünce ve sözler, gerçi Lami'î Efendi'nin daha yukarıda ifade etmiş olduklarıyla çelişki göstermektedir. Ancak, onun, yukarıda bu ayırımı yaparken İslamın temel kaynağı olan Kur'an ile Hadis hakkında zihinlerde uyanmış ve de uyanabilecek olan tereddütleri öncelikle silmeyi amaçladığını, Hz. Muhammed'in şiirle ilgisini, şiir yazmaya değil de şiir okumaya dayandırdığını unutmamalıyız. Kanımca burada, Hz. Muhammed en büyük ve en son peygamber olarak şiir söylemekten uzak tutuluyor; ayrıca bu konuda açık ve kesin Kur'an ayetlerine de sahip bulunuluyor; ama, onun şiir okuduğu ve diğer peygamberlerden bazılarının şiir yazmış olduğu rivayetlerine yer verilerek, şiir konusunda İslam dünyasında beliren katı görüşler, olumsuz düşünceler yumuşatılmaya çalışılıyor. Yani, meselenin şeriat'e dayalı yönü çözümlenmeye uğraşılıyor.

Bunlardan sonra Lami'î Efendi, söz'ün fesahat ve belagat'la donatılmasının, sahibine küçüklük değil, olsa olsa ona ancak değer ve yükseklik kazandıracağını ifade ederek, "... Ve inne min el-şi'ri le-hikmeten[39] hükmünce kelam-ı mevzun ve matbu', aksam-ı hikmet'dendür; ve nezahet-i cibillet ve letafet-i kuvvet ve kudret'dendür... 9/a" der. Şairimize göre, başta Hz. Ali olmak üzere, sahabe'lerin pek çoğu ve onlardan sonra gelen diğer büyük kişiler, veli'ler şiir söylemişlerdir. Bunların inkârı mümkün değildir; kaldı ki, inkâr edilse bile sonuç değişmez: "... Bu tayife-i şerifeye, ... şol muhtelü'l-mizac ve müşkilü'l-'ilac ve sakıtu'l-iştiha ve rediyyü'l-igtida ve dimag ve kalbi haşviyyat ve mühmelatla imtila olmuş hasisler ki, zevk-i halavet-i 'irfandan ve çaşni-yi lezzet-i beyan'dan mahrumlardur, medh u ta'n itseler, bunlarun zevk-ı selim'inde ve tab'-ı müstakiminde olan fazl u kemale ve letafet-i ahvale zarar virmez... 9/b" Üstelik, "...bunları mezemmet ve şanlarına töhmet, evliya-yı kiramun levmine, belki enbiya-yı 'izamun sevmine raci' ve 'ayid olur... 9/b"

Lami'î Efendi, böylece bir süre, şiire karşı çıkanlara ve şairleri kötüleyenlere, şair olan ya da şiirle ilgisi bulunan din ve tasavvuf büyüklerinin şahsiyetlerinden yararlanarak cevap vermeye çalışır. Onlara, şairlikleri ve şiirleri dolayısıyla dil uzatan, kötü gözle bakan kişileri zevksizlikle, bilgisizlikle, saygısızlık ve anlayışsızlıkla suçlar. Ama ne var ki, bunu yaparken, kendisi de, şairler arasında bir ayırım yapma ihtiyacı duyar. Çünkü gerçekten şiirin ve şairlerin tümünü aynı sıra ve değer içerisinde tutmak mümkün değildir. Her şeyin olduğu gibi, onun da bir hakikisi sahtesi, iyisi kötüsü, yükseği bayağısı, köklüsü köksüzü vardır. Lami'î Efendi, eğer yapılan kötülemeler, ikinci gruba ait şiir ve şairler içinse, tamamen haklı olunduğunu ve zaten, Kur'an'da şairleri kötüleyen ve küçümseyen ayetlerin[40], bu kimseleri hedef tuttuğunu ifade ederek bir süre bu tür şairlerin halini, mizacını, tutum ve davranışlarını, ortaya koydukları eserlerin özelliklerini belirleyip teşhir eder: "...Ve ger ol 'adem-i kabul ve kelam-ı füzul, hisset-i şüreka-i bed-nam ve hasaset-i küfela-i liyam içün ise ki, hezl-guyan-ı mecma'-ı melahi ve herze-puyan-ı meslek-i devahi'dür ve her birinün tugra-yı garra-yı berat-ı a'mali, "El-şu'arai yettebi'uhümü'l-gavun."[41] Ve nişan-i 'ali-şan-ı ahkâm-ı fikr ü hayal'i, "Elem tera ennehüm fi külli vadin yehimun"dur.[42] Anlar, suk-ı garametün herze-fen dellalları ve kuy-ı nedametün zahme-zen tabbal'leridür... Bizüm güftarumuz ol hacegân-ı kil ü kal'dedur ki, dîbâcegân-ı fazl u kemal'dür. Ne şol masharagân-ı hezl-pişe'dedür ki, sühregân-ı ahmal-i erzal'dür. Bunlar nan-pare içün seg-i avaredür; ve bir lokma içün kuy-ı le'iman'da ruz u şeb devvare'dür. Nazm:

Bulardur cümleten metbu'-ı "gavun"
Ki vasf-ı hası olmışdur "yehimun"
Gezerler der-be-der nan-pare içün
Ne kadı olur seg-i avare içün
Hayalatı fuşar u nazmı bi-reng
Dem-i can yok kuru bir nakş-ı Erteng
İdüp cevherlerin cehl ile zayi'
Olurlar abru'yı hake bayi'
Dem idüp div'i havra gösterürler
Şeb'i ruz-ı dilara gösterürler (10/a)

Lami'î Efendi, burada, bu iki tür şiir ve şair üzerinde uzun boylu durur. İslam dininin şiir ve şaire karşı takındığı olumsuz tavrı, bir açıklığa kavuşturmaya çalışır. Çünkü ona göre asıl problem, bu olumsuz tavrın kendisinden değil, onun neye ve kime karşı olduğunun gerektiği gibi bilinememesinden, daha doğrusu anlaşılamamasından, iki şeyin birbirine karıştırılmasından doğmaktadır. Bunu için, Kur'an hükümlerinin yanı sıra, Hz. Muhammed'in Hadis'lerine, diğer din büyüklerinin sözlerine daha çokça ve belirgin bir biçimde yer verilir. Eğer tekrar etmek gerekirse, bütün bunlardan burada söylenmek istenen şeyin özü şudur: Allah'ın ve onun elçisi Hz. Muhammed'in şiiri, şairi benimsemeyen ya da reddeden sözleri, onların hepsi için değil, bir kısmı içindir.

Bunun üzerinedir ki, artık Lami'î Efendi, bir yandan genel ve teorik olarak şiirin, şairin reddini veya küçümsenmesini önlemeye, onun değer ve önemini anlatmaya, onu benimsetmeye çalışırken, diğer yandan da, İslam din ve toplumunca kabul edilecek veya edilebilecek bir şiir ve şairin sınırını çizme, ölçüsünü verme durumuna girer.

Lami'î Efendi'nin, reddedilen veya hoş karşılanmayan şair türü hakkında yapmış olduğu iki üç sahifelik tanıtım ve tasviri, biraz önce verilen beş beyitlik manzum parçada öz olarak bulabilmek mümkündür. Ama, aslında ne bu beyitlerde ve ne de diğer kısımlarda bu şairleri öbürlerinden ayıran açık belirgin ve somut özelliklere rastlanabilmektedir. Yani bir sınır çekilmekte, fakat bu sınır açık, belirgin, somut olarak görülmemektedir. Üstelik çekilen sınır şiire değil, şaire yöneliktir. Belirlenebilen durumların en başında, bu tür şairlerin, maddesel varlıklarına, zevk ve arzularına kapılmış kimseler olmaları gelir. Para ve her türlü maddesel imkân için başkalarına, özellikle degersiz insanlara boyun eğmekte, onların oyuncağı olmaktadırlar. Şiiri, tamamen maddesel bir karşılık için yazmakta ve kullanmaktadırlar. Hiciv ve hezl'e düşkünlük bunların en belirgin yönlerinden bir diğeridir. Ayrıca bunlar, başka hiçbir işleri olmayan, bütün zaman ve çabalarını şiire dayandıran, şiir dışında başka bir şey düşünmeyen kimselerdir; sanki bunlar, şiirin esiri olmuşlardır: "...Filhakika anlar ki, hicv-pişe ve hezl-endişe'dür; şi'rün anlara nisbeti, 'El-şi'rü mizmarun min mezamiri İblise'[43] kabilindendür. Ve şunlar ki her zamanda esir-i 'ıkal-i fikr ü hayal ve giriftar-ı kuyud-ı kıl ü kal'dür, anların hasb-i hali, "Le-en yemtelie cevfü ahadiküm kayhan hayrun min en yemteliye şi'ran"[44] sebilindendür. Bunlar hesab-ı kilab'dandur, ne âdemi-yi ma'rifet-intisab'da... 11/a"

Bu şairler için bir diğer özellik olarak da, Lami'î Efendi, edebi hırsızlık olayını gösterir: "...Bu cümleyle, yine ruz ü şeb pişeleri ve dem-be-dem endişeleri biri birinün makalat-ı garibe ve hayalat-ı 'acibesinden ma'ani-yi latife ugurlamakdadur... 11/a"

Lami'î Efendi, edebiyatta çalma (intihal) olayına böylece değinince, bu konuda hemen bir açıklama ve ayırım yapma ihtiyacını duyar ki, bu yolla biz, hoş görülmeyen şair türünün bir yönünü daha öğrenmiş oluruz: "...Amma sevk-ı kelam şol 'urefa-yı zurefanun serika'sında degüldür ki, anlar düzd-i hasen'dür. Belki hazayin-i kelimetullah üzerinde her biri emin ve mü'temen'dür. Lakin arz-ı meram, şol bad-peyma-yı haksarlarun güftar-ı bi-girdarındadur ki cahil ve ebter iken 'arraflık ve pılever-i bi-güher iken sarraflık itmek dilerler... 11/a"

Görüldüğü gibi, çalma olayının bir hoş karşılanabileni, bir de karşılanmayanı vardır. Aradaki fark, onu yapan şairde, şiir cevherinin, köklü bir bilginin, anlayış ve sezginin varlığına yokluğuna dayandırılmaktadır. Bunlara sahip olmayan şairlerin "sereka'sı" basit bir hırsızlıktan ibaret sayılıyor. Bu tür şairler aslında sahip olamadıkları bir varlık üzerine iddiada bulunmakta, bu işi övünmek, gösteriş yapmak, kendilerini olduklarından başka göstermek için yapmaktadırlar. "Sereka'sı" hoş görülenler ise, sanki sahip oldukları ortak bir hazineyi kullanıyor gibidirler.

Lami'î Efendi, reddedilen veya degersiz sayılan şair türünün ortaya koydukları eserlerin bazan göz alıcı, gösterişli olabileceğini söyler; ama, ona göre, bunlar aslında içi boş, kuru birer görünüşten ibarettir. Böyle bir düşünce, şairimizin, sanat ve eleştiride eseri değil, onun yaratıcısını esas aldığını göstermektedir ki, ifadesi aynen şöyledir: "...La-ce-

rem, degme kez, çehre-i nazmları sunuf-ı huliyy-i igrakat-ı kazibe'den hali bulunmaz ve heykel-i şi'rleri ekseriyya fünun-ı hulel-i terzikat'dan 'ari düşmez. "Küllü ina 'in yetereşşehu bi-ma fihi."[45] Amma, 'anber ü müşg kande, sergin ü püşk kande... 10/b"[46]

Reddedilen veya hoş görülmeyen şair (ve dolayısıyla şiir)'ler hakkında Lami'î Efendi'nin buraya kadar yapmış olduğu tespit ve ayırımları belli birtakım temel düşünceler etrafında toplayacak olursak, şunları bulmak mümkündür:

1. Toplum huzur ve düzenini bozucu bir yolda bulunmak.
2. Bizzat şairin kendisi de dahil olmak üzre, insanı, dini ve toplumsal görevlerinden saptırmak ya da uzaklaştırmak.
3. İnsanları incitmek.
4. Köklü ve derin bir bilgi, ilham ve sezgi kaynağına dayanmamak.
5. Şiiri tek amaç, tek meşguliyet olarak almak, kendisini bu yolda kapıp koyvermek.

İşte Lami'î Efendi'ye göre, İslam dini ve toplumunca kabul edilmeyen veya hoş görülmeyen, ya da asıl kabul edilmemesi, hoş görülmemesi gereken şiir ve şair bu çerçeve içerisinde olandır.

Lami'î Efendi bütün bunları belirttikten sonra, bu iki tür şiir ve şairin nasıl ayırdedilebileceği üzerinde durur. Şairimizin, daha önce bir kez ve kısaca değinip geçtiği okuyucu unsuruna burada biraz daha geniş ve belirgin bir yer verdiğini görmekteyiz. O, öncelikle, bu iki tür şiir ve şairi birbirinden farksız gören, hatta ikincileri birincilere, yani, hoş görülmemesi gerekeni, hoş görülene tercih eden okuyucuları yerer. Bunları, "ashab-ı lehv ü heva, erbab-ı hezl ü dega, dimag-ı can'ları madde-i gabavet ve gafletle mesdud, meşam-ı cenanları südde-i şekavet ve cehalet'le meşdud" olarak niteler.[47] Fakat, bizce esas önemli olan düşünce, bir eserin iyi veya kötü, zararlı veya zararsız, güzel ya da çirkin olmasında, onun okuyucuya çok büyük pay ayıran şu sözlerinde görülür. Öyle ki burada bir şiirin anlam ve etkisini sanki okuyucunun kendisi yaratmaktadır: "...Her tinette ki habaset merkuzdur ve her cibilletde ki hasaset mahruzdur, memliha tabi'at olur; tahir ü na-pak, gül ü haşak, her ne kim içine düşe, edna zamanda kendüye münkalib eyler... 11/b"

Lami'î, Efendi bu düşüncesini, özellikle Mevlana'nın Mesnevî'sinden beyitler aktararak belirttikten sonra, yine de bir maddenin ya da varlığın kendine özgü, bağımsız bir yönü olduğunu, "...Lakin bu kadar vardur ki müşg ü sergin buyundan mefhum; ve hub u çirkin ruyundan ma'lum olur... 11 b" şeklinde ifade eder; fakat, sonra, esas ölçütü yine okuyucuya bağlamak üzere şöylece ortaya kor: "...Ya'ni bunlarun mi'yar-u kıstası ve hencar ü mikyası zevk-ı selim ve kalb-i 'alim ve tab'-ı hakim'dür, hall ü hamr'i, ta'm u keyfiyyet'i beyan eyler ve la'l ü cemr'i, reng ü nuraniyyet'i 'ayan söyler... 12/2"

Bundan sonra Lami'î Efendi'nin, değerli saydığı, takdir ettiği şiir ve şairlerde de değersiz veya benimsenemeyecek durumlar olabileceğine dikkat çektiği ve bu konuda açıklamalara, yorumlara girdiği görülür. Benimsenmesi ve takdir edilmesi gereken şiirleri, "...Şol sefayin-i eş'ar ki hazayin-i hakayık-ı esrar'dur... Anlarun cümlesi makbul ü muhtar'dur ve müsellem-i ehl-i iman'dur. Zira, ol güftar-ı belagat asar, seraser, zübde-i kelimat-ı ahyar ve ebrar'dur; ve nükte-i letayif-i ma'arif-i zevi'l-ihsan ve'l-ikan'dur... 12/a" şeklinde, şairin iyiliğine, onun kişiliğinin temizliğine bağlayarak biyografik açıdan şiiri değerlendirme yoluna giren Lami'î Efendi, bunun hemen arkasından biraz önce belirttiğimiz çelişkili durumlara değinir ve bunları yorumlamaya çalışır: "Amma bu tayifenün imam-ı hümam ve mukteda-yı enam, vekayet'le mevsuf ve keramet'le ma'ruf geçenlerinden ba'zı(sı), 'ibarat-ı şirin ve mühezzeblerini, isti'arat-ı şekkerin ve müsta'zeblerini, dilberan-ı nuş-leban-ı cihan'un evsaf-ı can-fezasında takrir itmişlerdür... 'Aklen anun tahkiki ve naklen şer'a tatbiki be-gayet müşkil görinür. Ya'ni, her zamanda heves-bazlık ve füsun-sazlık ve efsane-perdazlık idüp gah ol dilberün nokta-i mevhum-ı dehanı fikrinde pergar-var sergerdan... 12/b ...Gah ol saçları reyhanun küfr-i zülf'ine 'nur-ı imanum' der... gah şâhid ü çeng ü rebaba sermaye-i salah ve gah 'iş ü nuş-ı şaraba mübah okuyasın... 13/b ...Ve gah ta'at ü 'ibadetden suret-i i'raz ve ehl-i da'vet'ün irşadına i'tiraz gösteresin... 14/a"

Lami'î Efendi, benimsenmesi, takdir edilmesi gerektiğini söylediği şairlerin eserlerinde birer çelişki olarak görünen bu tür pek çok durumları, özellikle Hâfız-ı Şîrazî, Fahreddin-i 'Irakî ve Camî'den örnekler vererek uzun uzun belirleyip ortaya koyduktan sonra, şöyle devam eder "...Şek yokdur kim bu makule güftar ve işbu üslubdan eş'ar, cürm ü 'isyana ve küfr ü tugyana müncerdür... 14/a" Lami'î Efendi'ye göre bunun daha kö-

tüsü, uygunsuz bir yaşam içinde bulunan ya da niyeti bozuk olan kişilerin, bu şiirleri kendileri veya başkaları için bir izin, bir mazaret ya da bir teşvik olarak kullanmalarıdır ki, o takdirde yaratacağı sorun ve sorumluluk daha da büyük olacaktır.

Fakat şairimiz, başından beri, "Eger sü'al olunursa ki..." diyerek ortaya koyduğu bu çelişki ve sakıncalara, "Bu sü'ale özr-i makbul ve cevab-ı ma'kul oldur ki..." ifadesiyle başlayarak hemen "makbul ma'zeret"ler bulmaya, "akla uygun cevap"lar vermeye de geçer. Uzun uzun açıklamalarla, yorumlarla, kanıt ve örneklerle bulunmaya ya da verilmeye çalışılan bu "ma'zeret" ve "cevap"ların özü, bu şairlerin sıradan insan olmadıkları, tasavvuf sistemine dayalı düşünce ve yaşayışlara sahip bulundukları, şiirlerinin de, görünüşteki durum ve anlamların ötesinde düşünülmesi ve anlaşılması gerektiği şeklindedir: "...Bu tayife-i şerife ki, ... enva'-ı meratib, aksam-ı meşarib üzerinedür. Agleb-i 'ibaret'leri ve ekser-i işaret'leri, min kabili'l-mecaz 'ala tarıkı'l-i'caz ve'l-ilgaz'dur... Bunlarun kimi ehl-i mu'amele olur ri'ayet-i a'mal eyler, kimi, 'alem-i 'akl u sahv'dadur meşhur'dur; ve kimi, dayire-i sükr ü mahv'dadur ma'zur'dur; kimi, vahdet şarabı sarhoşudur... Kimi, hatif'ün berkıyyat'ından söyler ve kimi hatır'un zevkiyyat'ından söyler; kimi remzü'l-mütemekkin'den haber virür... Ve kimi, seyrü'l-mütelevvinden eser gösterür... 14/b ...Kimi, esrar-ı nihayat'dur ve kimi etvar-ı bidayat'dur; kimi, dane'dür heva ehlini dam içün ve kimi, efsane'dür efsun-ı 'avam içün... 15/a"

Mesela, Nizami-i Gencevi'nin mesnevî'lerinin büyük çoğunluğu, görünüşte, "...efsane'dür, amma hakikat yüzünden, keşf-i hakayık'a ve beyan-ı ma'arife bahane'dür... 15/b" Tabiidir ki bunların böyle olduğunu cahiller, sapkınlar bilemezler ve onları "masal" ya da "sihir" olarak nitelerler.[48] Hatta öyle olur ki, bu manâları ve mecazları bazı ermiş, okumuş kimseler bile anlayamamakta, özel açıklamalara ihtiyaç duymaktadırlar.

Lami'î Efendi, bu durum dolayısıyla, yeri geldiği için, şiirde kullanılan bazı kelime ve kavramların, gerçek anlamları olarak ileri sürdüğü tasavvufi karşılıkları vermeye çalışır. Kırktan fazla olan ve düzensiz bir biçimde verilen bu kelime ve kavramların, burada verilen karşılıklarının tek ve kesin olmadığını, yerine göre başka anlamlar da yüklenebileceğini, "Celal" ve "Cemal" kavramlarını açıklarken de şöyle ifade eder:

"...Celal: Ma'şuk'un istigna yüzünden tecellisine ve kibriya vechiyle te'allisine dirler. Cemal: Hüsn-i ma'şuk'un kemal-i zuhurı ve inkişaf-ı le-me'an-ı nur'ıdur. Gah olur ki, bununla lutf u 'inayet'den ve anunla sıfat-ı kahr u 'azamet'den ta'bir olunur. El-hak bu hususlarda her ne tefsir ki olur, hasr degüldür; ve her ne ta'bir ki düşer kasr degüldür. Ve bir mikdar teysir içün beyan'dur; filcümle, teşhir içün 'ayandur... 16/b"

Şairimiz bu mecaz listesini verdikten sonra, kelime ve kavramların böyle değişik anlamlarda kullanılmasına ne gerek vardır, diye bir soru daha sorar: "...Eger yine sü'al olunursa ki, sayirleri tursun, hele anlar ki ehl-i ihtiyar ve sahib-i ihtibar'dur; niçün kelimat-ı müteşabihat'la ve nükat-ı müştebehat'la tekellüm idüp 'ukul-i nası teşvişe ve hayalat-ı fesad-endiş'e düşürürler. Şek yokdur ki, ol makule güftar-ı remz-girdar ve ol yüzden eş'ar-ı fitne-iş'ar zayg-ı kulub-ı süluke ve enva'-ı evham u zunun u şükuke ba'is olur... 17/b"

Lami'î Efendi'nin, zihinlerde haklı olarak uyanabileceğini söylediği bu soruya "cevab-ı savab"ını şu noktalarda toplayabiliriz:[49]

1. Bazı derin düşünce ve duyguları, anlaşılması zor durumları, anlayıp değerlendiremeyecekleri için, cahillere veya yeteri derecede eğitilmemiş kişilere açıklamanın ya da açıkça ifade etmenin yararsızlığı ve hatta sakınca doğurması.

2. Bilgi, kültür ve düşünce bakımından yüksek düzeylere ulaşmış kişilere yapılacak anlatımın diğerlerinden farklı ve yeterince seviyeli olması gerekliliği. "Zira, muhatabat-ı sıbyan'la ukala'ya hıtab olunmaz ve mücavebat-ı vildan'la fuzala'ya cevab virilmez... 17/b"

Burada Lami'î Efendi, Hz. Muhammed'in, "Kellim el-nase'ala kadri 'ukulihim"[50] yani "insanlarla anlama güçlerine göre konuşunuz" şeklindeki Hadisini zikrederek düşüncesini temellendirdiği ya da kuvvetlendirdiği görülür.

Şairimiz bu Hadis'i vermezden önce, kaç tür ifade olduğu ve hangi ifadenin kimler için kullanılacağı yolunda şöyle bir aktarmada bulunur: "...Şeyh Süle-mi... Hakayıku't-tefsir'de İmam Ca'fer'den... hikâyet eyler ki, "Ennehü kale: Kitabullahi 'azze ve celle, 'ala erba'ati eşyain; el-'ibaretü ve'l-işaretü ve'l-letayifü ve'l-hakayıku. Fe'l-ibaretü li'l-'avam ve'l-işaretü li'l-havaş ve'l-letayifü li'l-evliya ve'l-hakayıku li'l-enbiya... 16/a-b" Yani, "Kur'an dört ifade özelliği üzerindedir: Bunlar, ibare, işaret, letayif ve hakayık'tır. Bunlardan ibare halk için, işaret aydınlar için, letayif evliya için, hakayık peygamberler içindir."

Mecazlı, sembollü (veya genel olarak, işlenmiş) bir ifade kullanımının, okuyucunun zihinsel, ruhsal gücüne ve eğitim seviyesine dayandırılan bu gerekçelerinden sonra, Lami'î Efendi bir gerekçe daha ileri sürer ki, bu da, sanatçının içinde bulunduğu şart ve alışkanlıklara dayanır. Şöyle ki: İslam dinine göre her şey Kur'an ve Hadis'te vardır. Her şeyde temel kitap, asıl örnek, ana kaynak bunlardır. Bunlar ise, yukarıda da ifade edildiği gibi, ifade açısından önemli bir özelliği olup bu özellik, ayet'lerden kiminin "muhkem," kiminin "müteşabih" olmasına dayanır.[51] "...Bu tayife-i hikmet-dişar, muktebisan-ı envar-ı Kitabullahi'l- mübin'dür ve muktefiyan-ı asar-ı Ehadis-i Resul-i Resul-i Emin'dür. Nitekim, anlarun ba'zı(sı) muhkem ve ba'zı(sı) müteşabih'dür... 17/b" İşte bu nedenlerdir ki, o tür şairlerin kullandıkları ifadenin geniş bir kısmı, mecazlı sembollü, yani görünüşteki anlamının dışında başka anlamlara sahip ifadeler olmaktadır.

Lami'î Efendi'nin buraya kadar şiir ve şair üzerine yapmış olduğu bu belirlemeler, açıklamalar gruplara ayırma ve yorumda bulunmalardan sonra, artık onun şiir savunusunu, şiir adına ne varsa hepsini değil de, onun belli şart ve ölçülere sahip olan bir kısmını kapsadığını anlamış oluruz. Şairimizin bu tür bir ayırıma gitmesinin asıl nedenini, kendi tabii eğiliminden daha çok, içinde bulunduğu şeriat dünyasının kesin ve itiraz dinlemez yönlendirmesine dayandırmak daha mümkündür. Böyle bir izlenimi, onun burada düşünce olarak ortaya koyduğu (ve ileride daha da koyacağı) çelişkili veya kesinlik ifade etmeyen durumlardan çıkarabileceğimiz gibi, yaşadığı hayattan ve eserlerinden de çıkarabiliriz. Lami'î Efendi'nin bizce asıl korkusu, şiir ve şair namına ne varsa, İslam toplumunca tümüyle reddedilmesi veya benimsenmemesi idi. Onun esas çabası da, yine kendi dünyasının sunduğu imkânlarla bunu önlemeye yönelik oldu.

Şairimizin bundan sonraki ifadesinin uzun bir kısmı, çağının İslam dünyasına mal olmuş bazı şairlerinin hayatlarına, kişiliklerine ve eserlerine ayrılmıştır. Burada sözü edilen şairlerin hemen hepsi dini-tasavvufi düşünce dünyasında yeri olan, tanınan, çoğu, bizzat bu düşünceleri yaşayan, duyan, hatta ermişlik derecesine ulaşan, ya da ulaştığı sanılan kimselerdir. Hemen hepsinin kişiliklerine dair anlatılanlar menkıbe'msi bir nitelik taşır. Bu tanıtmalara göre, hiçbirinin ne kişiliği, ne de şairliği söz götürecek cinstendir. Öyle ki, onların yaşayışları ve şiirleri, çağlarının, değil sıradan insanları tarafından, en büyük âlim, mutasavvıf ve tarikat şeyhlerince bile büyük bir saygı, takdir ve bağlılıkla benimsenmiştir. Bu şahsiyetlerden kiminin şiirsel gücü ile fizik ötesi güçler arasında açıkça bağlantı kurulur.

Böylece, kişiliğe ve şairliğe yönelik bu uzun, fakat genel tanıtma ve yüceltmelerden sonradır ki, çoğunlukla onun, çok tanınıp takdir gördüğü belirtilen bir şiirinden, bazan da herhangi bir şiirinden, bir ya da birkaç beytinin anlam bakımından açıklanmasına girişilir. Yapılan açıklamaların hepsi, beyitlerin sadece mecazi anlamlarına dayanır. Böylece Lami'î Efendi, bu tür şiirler için, "min kabili'l-mecaz 'ala tarıkı'l-i'caz ve'l-ilgaz" şeklinde yukarıda belirttiği düşünce ve görüşlerini burada doğrulamış ya da belgelemiş olur. Bu tür açıklamalardan önce, ara sıra, söz konusu şairin bütün şiirleri, ya da sadece tümüyle bir kasidesi, gazeli, rübai'si hakkında genel, soyut bir tanıtım ve değerlendirmede bulunulduğuna tanık oluruz. Bu yönleriyle, bu kısmın, dîbâce içerisinde pratik bir eleştiri fonksiyonuna sahip olduğunun söylemek de mümkündür. Kısacası, Ömer İbn el-Fârız, Hâfız-ı Şîrazî, Senâyî (Ebü'l-Mecd Mecdud), Fahreddin-i 'Irakî, Şeyh Evhadî-i Isfahanî, Efdalüddin Bedîli'l-Hakanî, Emir Husrev-i Dihlevî, Sa'di Şîrâzi, Şeyh Ebu Sa'id Ebü'l-Hayr, Feridüddin-i 'Attâr, Abdullah Ensâri El-Herevî gibi büyük isimlerden oluşan bu şairler, gerek çağının tanınmış birer din-tasavvuf ve kültür adamı olmalarıyla, gerek bizzat şairlikleriyle, gerekse ortaya koymuş oldukları eserleriyle, Lami'î Efendi'nin, başından beri, Dîbâce'sinde şiir üzerine söylemeye çalıştığı düşünce, görüş ve inanışların çok yönlü birer kanıtı, belgesi ya da örneği olurlar. Bu durumu, en son isimden sonra Lami'î Efendi de şöylece dile getirir: "...Velhasıl, eger iksar-ı kelam kuluba mümill ve ıtnab-ı meram matluba muhill olmak vehmi olmasa, bu babda, misal-i faslü'l-hıtab, şevahid-i menkule ve delayil-i ma'kule birle bir nice mücelled kitab yazmag olurdı... 26/a" Bizim son olarak burada dikkat çekmek istediğimiz husus, Lami'î Efendi'nin, daha önce de bir parça değindiğimiz gibi, sanat ve eleştiride, yaratıcı'yı esas alması ve en büyük yükü ona yüklemesi durumudur. Yukarıda isimlerini verdiğimiz örnekler ve onlara dayalı olarak anlatılanlar, bu konudaki düşünce ve kanılarımızı kuvvetlendirmektedir. Bunlara dayanarak Lami'î Efendi'nin

bu konudaki düşünce ve görüşünü, her bakımdan ideal bir eseri, din ve tasavvuf ölçülerine göre ideal bir insan (insan-ı kâmil) verebilir, şeklinde özetlersek pek yanılmış olmayız.

Lami'î Efendi, Dîbâce'nin, son kısmı diyebileceğimiz bundan sonraki bölümünü kendisine ayırmıştır. Ancak buna geçmeden önce kendisi, hem o ana kadarki temel düşünce, görüş ve inanışını özce, açıkça ve de kuvvetle bir kez daha ortaya kor; hem de, bu çerçeve içerisindeki yerini belirleyerek, şahsından ve eserlerinden söz etmeye ortam hazırlar.

Şairimizin, şiir hakkında burada söylediği son sözler, yine Hz. Muhammed'den bir olay ve söz nakline dayanır ki, bunların esası ve amacı da, yukarıda belirtilenlerin kısaca, fakat daha yoğun bir biçimde tekrarından başka bir şey değildir: "...Bir gün huzur-ı Resul-i Rabbül'alemin'de... Nabiga'nun bir beytini okudılar. Buyurdılar ki, hatırunuzda bakisi varsa okuyunuz. Eytdiler: Ya Resulallah, huzur-ı sa'adet-karinünde... şiir okumak cayizmidür? Pes, sahih ve sarih buyurdılar ki, "El-şi'rü kelamün, fe-hasenühu hasenün; ve kabihuhu kabihun."[52] Ya'ni, şiir, fi-haddi zatihi, bir heva-yı latif ve dil-keş'dür. Eger mehebb ü memerri gülistan ve bustan ola, manend-i nefehat-ı Ruhu'l-kuds... dil-pezir ve can-perver ve müşg ü 'anberden mu'attar olur. Ve ger emakin-i na-pak ve mülevvesden... güzar eyleye, sebeb-i nefret ü iba ve madde-i ta'ün ü veba olur... 27/a"

Yani, şiir aslında kötü değildir; kötü olabileceği gibi iyi de olabilir. Bu onun yaratıcısına, yani şairine (ve bu arada, daha önce belirttiğimiz gibi, okuyucusuna) bağlı bir durumdur. Şair deyince de, bunun esas olarak iki türü vardır: "...sevk-ı kelam ve şevk-ı meram, bu tayifenün İlahi'lerindedür, ne İlahi'lerinde; Rahmani'lerindedür, ne şeytani'lerinde; muhakkık'larındadur, ne münafık'larında; sıddık'larındadur, ne zındık'larında; padişa'larındadur, ne gedalarında; rehnüma'larındadur, ne nabina'larında... 27/b"

Lami'î Efendi'nin, burada nitelediklerinden ilkine uygun şair örnekleri veya tiplerini yukarıda vermiş olduğu isimlerle somutlaştırdığını hatırlatalım ve bu tür bir şair olduktan sonra, ortaya konulan şiirler, "hezl, hicv" veya "efsane, efsun" bile olsa, bir kötülük taşımayacağına, aksine, insanlar için iyiliğe yönelik derin anlamlar ifade edeceğine inandığını tekrar edelim. "Her ne söz ki söylerler, derun-ı can'dan ve tarik-ı ikan'dandur... Bu sebebdendür ki, cemi'-i 'ibaretleri mühezzeb ve cümle işaretleri müeddebdür... 27/b ...Eger bunlardan hezl suretinde bir nazm u inşa, ya hicv suretinde bir sırrı ifşa zahir olsa, misal-i katra, bahr'e tekeddür ve manend-i zerre mihr'e tegayyür virmez... Belki ol bir mütayebe'dür ki, "El-mü'minü la'ibün da'ibün"[53] hükmünce müştemil-i hikem-i İlahi ve mütezammın-ı esrar-ı na-mütenahi'dür. Nitekim Hz. Mevlana-yı Rumî buyurur; (Mesnevî-i Mevlevî):28/a

Beyt-i men beyt nist iklimest
Hezl-i men hezl nist ta'limest"[54]

Lami'î Efendi'nin bu düşünce ve görüşlerine göre, o çağın toplumunda doğrudan ve tereddütsüzce benimsenebilecek, kabul ve takdir görecek şiir ve şairin çok sınırlandığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte, bizzat şairimizin kendisi de iyi bilmektedir ki, çizilen sınır, aranılanı, olması arzu edileni, ulaşılması düşünüleni ifade etmektedir. Verilen örnekler ideal olanlardır. Böylesine ulaşmak tabii ki her zaman mümkün değildir ve olmayacaktır da. İleri sürülen sekiz on kusursuz örneğin ve o düzeyde olan ya da ona yaklaşan kırk elli şairin dışında, toptan reddedilmesi mümkün olmayan ve yine de belli bir düzeye ulaşan daha nice şair vardır. Nitekim şairimiz, kendisinden bir şair olarak söz etmek, eserlerini tanıtmak, takdim etmek durumuna gelince, öncelikle bu sınırlamayı genişletmeye, verdiği ideal örneklerin dışında kalmış görünenlere de bir yol bulmaya çalışır. Bu konudaki ifadesi aynısıyla şöyledir: "...Amma bu kadar var ki, 'Hamlü'l-mü'min 'ala el-salah'[55] muktezasınca, mehma emken, *sayirlerini dahi külliyen fesada haml gerekmez*. Ve her zamanda 'ayn-ı i'tirazı küşade idüp tarık-ı kadh u zemme gitmek olmaz... Ve in min şey'in illa yüsebbihu bi-hamdi Rabbihi ve lakin la-yefkahune tesbihahüm."[56] Ve dayima, "El-mecazü kantaratü'l-hakikati ve'r-riya kantaratü'l-ihlas"[57] mübtegasınca, rica-i sadık ve ümid-i vasık bu yüzden gerekdür ki, ol tekeddüratun gayeti, hulus ve safa'ya müncer mülahaza kılına; işbu tegayyüratun nihayeti, temekkün ve beka'a mukarrerdür denile: 'El-ma'ü yükedderu sümme yerci'u safiyen'... 28/a"[58]

Bütün bunlardan sonra Lami'î Efendi'nin, "...El-haletü hazihi..." (yani, bu durum üzre) "...Vakta kim bu hakir-i haksar u bad-peyma..." ifadesiyle kendisinden söz etmeye başladığını da görürüz.

Tamamını kendisine, Divan'ına ve bu arada diğer bazı eserlerine ayırdığı, Dîbâce'nin bu kısmında, geleneksel uslup ve ifade özellikleri içerisinde şu bilgiler verilir ve tanıtmalarda bulunulur: Şairimiz, "kırk yıl mikdarıdur ki," şiirde ve edebiyatın diğer alanlarında koşturup durmakta, "ma'ani iklimde, elmas-ı külünk-girdar'la, Ferhad-var nekkab'lıklar eyleyüp yük yük cevahir-i zevahir-i nevadiri'l-emsal'den defineler ihrac... 28/b" etmektedir. Yaşı, "hicretün 936 (M. 1529/1530)'sında 58'e irmişdür... 29/a" Eğitim ve öğretim olarak, "tahsil-i ma'arif-i yakiniyye ve tekmil-i letayif-i diniyye her yüzden el virmişdür." Uzun yıllar, "ulema-yı tam ve fuzala-yı kiram'dan istifade-i fünun-ı 'ulum ve istifaza-i şücun-ı fühum itmege 'inayet-i Rabbani" imkân vermiş ve "meşayih-i zevi'l-kadr ve fukara-i üli's-sadr'dan... kesb-i süluk-i rah-ı yakın ve def'-i şükuk-i şübeh-i din kılmaga hidayet-i Yezdani... 29/a" yardım etmiştir.

Şairimiz böylesine bir eğitim ve öğretimle öyle bir durum ve düzeye ulaşmıştır ki, "...kırk mikdarı mensur ve manzum, meşhur u ma'lum... kitab ve risale-i şeref-nisab ve mecmu'a-i makale-i ma'rifeti-yab eser-i mu'teber... 29/b" meydana getirmiştir.

Lami'î Efendi, buradan itibaren, sayısını vermiş olduğu bu eserler hakkında genel bilgiler verir, onlar hakkında düşünce ve görüşlerini ortaya kor. İlk önce, bu eserlerin ne tür şartlar, yaşantılar ve alışkanlıklar içinde meydana getirildiği belirtilir "...Ol eserlerin ba'zı(sı), sevabık-ı galebat-ı ahval-i heva'da ve levahık-ı tekallübat-ı amal-i safa'da; bir nicesi, eyyam-ı tavarık-ı derd ü 'ana'da ve hengam-ı merafık-ı mihnet ü bela'da, halet'ler geldikçe ve havalet'ler oldukça, şur-engiz eş'ar-ı dil-pezir'le peymane-keşlikler yüzünden ve zerafet-amiz ebyat-ı la-nazir'le serhoşluklar yolundan zuhura gelmişdür... 29/b"

Psiko-sosyal diyebileceğimiz bu durum ve şartların yanı sıra, Lami'î Efendi'nin eser vermesine etken olan ya da ortam teşkil eden bir diğer durum da, "...akran-ı zeman ve hem-karan-ı devran üzerine tefevvuk göstermek... 30a"tir. Şairimiz, bu sonuncusunu, yani çağdaşları arasında sivrilmek, onlara üstün olmak motiv'ini "...hal-i ehl-i kil ü kal ve karbar-ı ashab-ı fikr ü hayal... 30/a" ifadesiyle, çağının şair ve edebiyatçılarında görülen çok yaygın bir durum olarak tanıtır.

Böylece şairimiz, "vakt ü hal" gereğince ve "fikr ü hayal" yönelimince "...gah mehruyan-ı devranun mihr'inden dilfikar ve gah hilal-ebruyan-ı zemanun mehl'inden zar ü nizar olup nazik ü dilkeş ve barik ü meh-veş hayaller... 30/a" bağlar durur. Ancak, bunların hepsi aynı değer ve seviyede değildir. Bunun nedenini şairimiz, yukarıda belirttiğimiz psiko-sosyal şart ve durumlara bağlar: "...Elbetde hengam-ı gumum ve eyyam-ı hümum'da, hatır-ı fatir münkalib ve hayal-i matır muzdarib olur. Mukarrerdür ki, bustan-ı tabi'ide neşv ü nema bulan ve pür-berg ü neva olan esmar-ı rebi'i gibi, kadid-i şita'i, can-perver ve leziz ve ter olmaz... Galebat-ı şevk u cezebat-ı zevk içinde bulunan makalat-ı pür-halat, şedayid-i mihen ve mekayid-i zemende olan kelimat-ı pür-garamat'la hem-seng olmak mütesavvermidür... 30/a-b"

Bu sözlerden sonra Lami'î Efendi'nin tekrar şiir ve günah sorununa değindiğine, "...ve biz makule kimsenün kil ü kal'i 'ayn-ı 'ısyan'dur... 30/b" diyerek kendisini ağırca suçladıktan sonra, tekrar özür ve gerekçe yoluna girdiğine tanık oluruz. Onun buradaki özür ve gerekçelerinden biri, insanların hata'dan uzak olamayacakları inanışıdır. Bir diğeri de, yapılan iş'teki niyet ve amacın iyi'ye yönelik olmasıdır. Lami'î Efendi'nin şairlikteki amacı, bu yolun mükemmel örneklerini izlemek, onlara benzemektir. Böylece, "Men teşebbehe bi-kavmin fehüve minhüm"[59] yani, "Kim ki bir topluluk ya da zümreye benzemeye çalışırsa, onlardan sayılır" şeklindeki Hadis uyarınca, o ideal şairler grubundan sayılmış olacaktır.[60]

Lami'î Efendi'nin burada da bu konuya dönüp aşağı yukarı aynı yollara başvurması, aynı şeyleri söylemesi, hatta bütün bunların üstüne, kendisini ağır bir biçimde suçlamasından sonra, bizde beliren bir kanı vardır ki, söylemeden geçemeyeceğiz; şöyle ki: Şairimiz, ne tür bir özür veya gerekçe bulursa bulsun, ne kadar, "eş'ar-ı dilpezir ve zerafet-amiz ebyat-ı la-nazir, gazel-i garra ve mesnevî-yi dilara..."[61] yazmakla övünürse övünsün, bu işten aslında pek de rahat değildir. Çünkü, düşünce ve inanç yapısı itibariyle kendisi bu konuda bir ikiliği, bir çelişkiyi içermektedir. O, bir yandan, "kırk mikdarı mensur ve manzum" eser yazacak ve bununla övünecek kadar şair, diğer yandan da, bu işin günahlığını yürekten benimseyecek ve ona dini çerçevede dar sınırlar koyacak kadar samimi, koyu bir Müslümandır. Onun, Dîbâce'sinde, başından beri şiiri aklamak, savunmak konusunda ortaya koyduğu düşünce, görüş, yorum ve açıklamalarda zaman zaman rastlanan çelişkili görünümlerin sanırız nedeni de budur.

Lami'î Efendi, araya soktuğu bu kısa özür ve gerekçeden hemen sonra tekrar, eserleri hakkında vermekte olduğu genel bilgilere döner. Onun, önceki bu bilgi ve açıklamalarında hâkim unsur, bizzat kendisinin kişiliği, yetenekleri, içinde yaşadığı hayat şartları ve ruh halleri idi. Bu kısımda ise, söz konusu eserlerin ortaya çıkışına ve konuca şekillenişine çeşitli bakımlardan etken olan dış şartlar ve unsurlardan söz edilir. Bunlar esas olarak, bir yandan, dini ve tasavvufi hayat, bu hayatın gerekleri ve temsilcileriyle, diğer yandan, maddi hayatın otoriteleri, yani, devrin padişah ve devlet adamlarıdır. Bundan önceki bilgi ve açıklamalarda, şairin kişiliği ve benliği ne kadar ön planda ve hâkim durumda idiyse, bu kısımda da o ölçüde geri planda ve hatta yoktur. Bu durum, bilindiği gibi, çağın dini, kültürel, sosyal, ekonomik bir gereği, geleneği ve de gerçeğidir. Bunun manevi unsur ve kaynaklara ilişkin yönünü şairimiz şöyle dile getirir: "...Egerçi kim ol gûherlerün bir nicesi, belki ekseri, ve içinden müştehir ve mu'teberleri, kimya-hasıyyet-i ehali'den ve iksir-tinet-i mevali'den nazar-ı hurşid-ferler bulup ceride-i eflak ve sahife-i nur-ı pak gibi hikem-i 'akliyye ve 'ulum-ı nakliyye defterleridür... Ve bir mikdarı dahi mukteda-yı din ve pişva-yı ehl-i yakin olanlarun irşad-ı sa'adet-fizaları vasıtasıyla ve işaret-i beşaret-nümaları rabıtasıyla etvar-ı tarikat ve esrar-ı hakikat mahzarlarıdur.

Ben ne toprağım ki kendüm gösterem
Satdugum kah ola gendüm gösterem
Hacenündür cümle çün mal ü menal
Kise-i dellal olur aşüfte-hal 31/a-b"

Lami'î Efendi, eserlerinin padişah isteği üzerine ve onların adına yazılmış olanlarından söz ederken, bu konuda asıl yapmak istediğini, yani övgü görevini de yerine getirir. Bu yolla ortaya çıkmış eserlerinden bazıları için, "...hususa kitab-ı müşgin-nikab-ı Vamık u Azra-yı garra ve defter-i felek-mahzar-ı Veyse vü Ramin-i dilara... şol sahib-kıran-ı zaman ve hükm-ran-ı ins ü can... Sultanumuzun emr-i 'alem-muta'ı... mucibince zuhura gelmişdür... 32/a" şeklinde açık bir belirlemede bulunan şairimiz, bu vesileyle söz konusu padişahı (Kanuni Sultan Süleyman) uzun uzun över.

Lami'î Efendi'nin bir kısım eserleri de arkadaş, dost isteği ya da arzusu üzerine meydana getirilmiştir. Bu da şöyle ifade edilir: "...Ba'zı(sı) dahi ol resayil-i fezayil-i vesayilün ki ihtira'at-ı 'acibe ve istına'at-ı garibe birle kıssa-perdazlıklar ve füsunsazlıklar ve hayal-bazlıklardur, ihvan-ı safa'nun ve hullan-ı vefa'nun iltimas-ı muhabbet-iktibaslarıyla ve istinas-ı meserret-in'ikaslarıyla vücuda gelüp... kimi fünun-ı tevarih u menakıb u inşa'dur ve kimi 'aruz ü lügaz ü mu'amma'dur, kimi letayif-i ahyar ve kimi zarayif-i ahbardur... 33/a-b"

Şairimiz, bütün bu eserleri kasdederek, "...egerçi her biri defter-i güldeste gibi müşerrez ve beste idi... 33/b" dedikten sonra, Divan'ını hedef tutarak şöylece devam eder: "...Lakin şunlar ki, aksam-ı kasayid ve gazeliyyat ve terci'at idi; ve anlar ki, efrad-ı müfredat ve murabba'at ve muhammesat ve kıta'at idi; sahibinün hatır-ı fatir-i şikestesi gibi ve dil-i bi-hasıl-ı dem-bestesi gibi tefrikadan perişan ve dil-haste ve silk-i irtibat ve intizamdan güsiste idi... 33/b"

Buradan itibaren, şairimiz, Dîbâce'sinin asıl yazılış nedeni olan Divan'ıyla ilgili bilgi ve tanıtmalara geçer. İfadeye göre,[62] bu şiirler bir süre böyle dağınık kalmış, ihmale uğramış; sonra, zamanın akıp gittiğinin farkına varılarak, bu arada, "Âlem-i gayb'dan" bu yolda gelen bir işarete de uyularak derlenip düzenlenmiş, Divan haline getirilip zamanın sadrazamı İbrahim Paşa'ya sunulmuştur.

Lami'î Efendi, Sadrazam İbrahim Paşa'yı uzun uzun övdükten sonra, Divan'ın iç düzeni ve içeriği hakkında bilgi verir; "...Ol güftar-ı perakende biş kısm kılındı... Defter-i evvel, şol kasayid-i felek-kalayid'ün beyanındadur ki, silsile-i sinin-i rüzgâr-ı hem-var gibi serapa ebyatı muntazam ve memdude'dür. Ve katar-ı leyl ü nehar gibi sercümle nazmiyyatı bir birine ma'kude ve meşdude'dür. Kimi, meva'ız-ı hikemi ve nesayıh-ı ümemi müştemildür. Ve kimi, selatin-i zevi'l-kadrün ve ümera-i üli's-sadrun medayihindedür... 36/b"

Divan'ın ikinci "defter" (bölüm)'i, "terci'at ve murabba'at ve muhammesat ve müsebbe'at'un beyanında" düzenlenmiş olup bu şiirlerin "...kimi, merasi-yi şehzadegan-ı cihan ve kimi medayih-i azadegan-ı zemandur... 37/a"

"Defter-i salis, şol gazel-i bi-bedellerün beyanındadur ki, ebyat-ı pür-nikatı hefte-i şeref-girdar ve tertib-i eflak-i sa'adet-medar gibi kemal-i intizam üzerinde muhtevi... huruf-ı tehecci 'adedince yirmi altı babdur... Egerçi kim, ekseri, tavsif-i hüsn-i dilberan ve ta'rif-i cemal-i peri-peykeran'dur; lakin her babının 'unvanı tevhid-i Huda-yı ekber ve na't-i Peyember, ya mev'ızat-i hikmet-güster birle musaddar'dur... 37/a"

Lâmi'î Efendi, Divan'ının dördüncü bölümünün, çeşitli konu ve türlerde yazılmış kıt'a ve müfred'lerden oluştuğunu bildirir. Bu konu ve türler için, "... kimi, tevarih-i havadis-i rüzgâr ve menakıb-ı asar-ı leyl û nehar'dur; ve kimi, lügaz û mu'amma ve letayif-i dilgüşa'dur... 37/a" diyerek ayrıca belirlemede bulunur. Divan'ın beşinci bölümünde ise iki tane mesnevî olup bu mesnevîlerin de, kendi ifadesiyle, "kimi name-i namdardur ve kimi şehrengiz-i dar u diyar'dur... 37/b"

Dîbâce'nin bundan sonrası, değersiz, sözde şair ve yazarların, kıskançlık ve çekememezlik dolayısıyla yapacakları sataşmalardan Divan'a zarar gelmemesi için Tanrı'ya yakarış; şairin böyle bir eserle sanat dünyasında kendisini gösterme cür'etini ve bizzat eserde görülebilecek hata ve eksiklikleri hoşgörüyle karşılamaları (ve gerekirse bunları düzeltmeleri) için, gerçek sanat ve kültür adamlarından istirhamda bulunma; Tanrı'dan, günahlarını bağışlaması ve ona olan kulluk hizmetlerinden kendisini ayırmaması dileği; eğer eseri, kabul ve takdire değer bir duruma erişir ise, bu tür faaliyet ve hizmetlere fırsat verdiği için Padişah'a teşekkür, yok, eğer eserin eksik veya hatalı yönleri varsa, kusurlarının bağışlanması ve özürünün kabulü ricası; ve en nihayet, eserin derlenip düzenlenmesi, yazılıp ortaya çıkmasına ilişkin tarih ve zamanın belirlenmesi gibi düşünce ve durumların ifadesine ayrılmıştır.

Zamana ilişkin durumu şairimiz oldukça ayrıntılı bir biçimde son olarak, şöylece tespit eder. "...Egerçi kim bu sefine-i letayif ve mecmu'a-i ma'arif, yok, bu sahife-i zeharif ve mesahif-i meharif sene sittûn ve selasin ve tis'u-mie'de gümun-ı tesvid'den zuhur-ı beyaza... çıkdı. Lakin, debiran-ı devran ve meşşatagan-ı zaman elinden alınması, çü sal-i ati'ye mevkuf göründi; ve sinin-i mühlet-i 'ömri sene-i uhra'yla meş'uf olmak fehm olundı. Filhakika itmam-ı ziveri böyle dinildi: (Kıt'a fi't-tarih)... Eta tarihubu *temmet bi-mennih.* 40/b"[63]

Journal of Turkish Studies, Ed. by Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin, Harvard Unv. Printing office, S. 3, 1979, s. 1-10.

NOTLAR

1 Inanıyoruz ki, daha uzun zaman alan ve daha bol imkânlara dayanan bir araştırma sonucunda bu sayı daha da yükselecektir.

2 Bu önsözler üzerinde yapmış olduğumuz genel bir tanıtma ve değerlendirme, II. Milli Türkoloji Kongresi (5-9 Şubat 1979, Istanbul)'nde bildiri olarak sunulmuştur."Klasik Edebiyatımızda Eleştiri ve Şiir Divanı Önsöz (Dîbâce)'leri" adını taşıyan bu bildiride, tespit etmiş olduğumuz önsözleri içeren bir de liste mevcuttur.

3 Bkz. yk. 40/a-b; bu konudaki bilgi ve aktarmalara makalemizin son kısmında yer verilmiştir.

4 Bkz. yk. 33/b, 34/a; Lami'î Efendi, burada, ileriki yapraklardan beri sözünü edegeldiği diğer bazı eserler için, "...Her biri defter-i güldeste gibi müşerrez ve beste idi" dedikten sonra şöylece devam eder: "Lakin, şunlar ki, aksam-ı kasayid ve gazeliyyat ve terci'at idi; ve anlar ki, efrad-ı müfredat ve murabba'at ve muhammesat ve kıta'at idi; sahibinün hatır-ı fatir-i şikestesi gibi ve dil-i bi-hasıl-ı dembestesi gibi tefrikadan perişan ve dilhaste ve silk-i irtibat ve intizamdan güsiste idi... Ya'ni ol ebkar-ı perişan ki, Benatü'n-na'ş gibi perişandur ve manend-i Süha, ekseri, ihtifasından binam ü nişandur, bülega-yı selefün ve füsaha-yı halefün divan-ı 'ali-şanları ve mecmu'a-i Süreyya-nişanları gibi tertib-i sufuf-ı huruf ve tezhib-i üslub-ı letafet-zuruf üzre cem' olup Vezir-i A'zam-ı Şehriyar'un...manzar-ı münevverine ve mahzar-ı müzehherine varup huddam-ı kiramı ve nüvvab-ı 'izamı gibi makam-ı hidmetinde kıyam göstere..."

5 Bunun çeşitli nedenleri olabilir. Üzerinde ayrıca durulması gerekir. Ilk akla gelen husular, özellikle şairin ölümünden sonra divanı kopya eden kâtibin veya onu elde etmek isteyen meraklı kişinin konuya ilgisi, yakınlığı, sosyal, kültürel ve ekonomik durumu, pratikteki zorluklar; dîbâcenin, sanat geleneği ve sanat çevrelerindeki yeri, önemi vb. durumlar olmaktadır.

6 Bkz. Dîbâce, yk.1/b.

7 Bkz. Dîbâce, yk.2/b.

8 Bu kelimenin kullanılışı, 13.-14. yy.'larda yaşamış, sanatkârane nesir uslubunun en tanınmış isimlerinden Iran tarihçisi Abdullah Ibn Fazlullah-ı Şirazi'nin, "Vassaf-ı Hazret" şeklindeki lakabına da telmih taşıyabilir.

9 Dîbâce, yk. 3/b.

10 Dîbâce, yk. 4/a.

11 Dîbâce, yk. 4/a."Şiir, yazılan (eser)'ların en şereflisidir."

12 Dîbâce, yk.4/a. "Evliyanın yüksek makamlarının başlangıcı şiir, sonu ise kimya'dır."

13 Burada dikkat edilirse, okuyucu üzerinde yaratılan etki, salt nazım veya nesrin kendisinden gelmemekte, okuyucunun "ıttıla'" sahibi olması bu etkiyi önemli ölçüde hazırlamakta veya değiştirebilmektedir. Böylece, okuyucunun eğitim ve kültür seviyesine göre daha yukarıda yapılmış olan ayırım burada da göz önünde tutulmuş olur.

14 Dîbâce'de nesir ve nazmın (ya da şiirin) ne olduğunu belirleyen herhangi bir tanımlama yoktur. Bu konuda rastlayabildiklerimiz, sadece birtakım özelliklere, fark ve üstünlük belirtmelere dayalı tavsiflerdir. Yukarıda görmüş olduğumuz, "vücuh-i zerafet, fünun-i letafet" ve özellikle, daha belirgin anlamlar taşıyan, "intizam-i ibarat, iltiyam-i isti'arat" sözleri bu tür belirlemelerdendir. Klasik şairlerimizin nesir ve bilhassa şiirin yapısı, özellikleri üzerine sahip oldukları bilgi ve anlayışları kavramada bizim için birer ipucu niteliği taşıyan, böylesine tespit ve tavsiflere, Dîbâce'nin diğer kısımlarında da rastlanacak ve bunlara yeri geldiğince işaret edilecektir.

15 Dîbâce, yk. 4/b.

16 Dîbâce, yk. 4/b. Bir Hadis-i şerif olup Kur'an ayetlerini kasdetmektedir.

17 Dîbâce, yk. 4/b.

18 Dîbâce, yk. 4/b. Kur'an-ı Kerim'den bir ayet olup "Yaş ve kuru ne varsa hepsi ancak ve sadece apaçık bir kitap'tadır" anlamını taşır.

Sure: 6, Ay: 59

19 Dîbâce, yk. 4/b.

20 "O (Kur'an), bir şair sözü değildir. "Kur'an: Sure: 69, Ay: 41. Dîbâce, yk.5/a.

21 Kur'an, Sure: 53, Ayet: 4 "O, (yani, Muhammed), kendi boş heves ve arzularından bir şey söylemez. O, (yani, Kur'an), ancak Tanrı'dan gelen bir vahiy'dir." Bkz.Dîbâce, yk.5/a.

22 Kur'an, Sure: 36, Ay: 69; Bkz. Dîbâce, yk. 5/a.

23 "En güzel şiir, en yalan olandır" anlamını taşıyan bu Arapça meşhur sözün bir de şu şekli vardır: "A'zebü'ş-şiiri ekzebuhu." (En tatlı şiir en yalan olanıdır.)

24 Lami'î Efendi, Kur'an ve Hadis'in şiir hakkındaki görüşüne ileriki bölümlerde tekrar ve daha geniş biçimde yer verecektir.

25 "Allah'ın 'arş altında hazineleri vardır ki, bunların anahtarları, şairlerin dilleridir." Bu sözün, Hz. Muhammed'e ait bir Hadis olduğu söylenmekle birlikte bu söylenti kesinlik kazanmamıştır.

26 "Allah seni Ruhu'l-Kuds (Cebrail) ile destekleyip kuvvetlendirsin." Sözü geçen Hassan b. Sabit, Arap şairlerinin Muhadramin tabakasından olup Islamiyeti kabul etmiş ve onu kuvvetle övüp savunmuştur.

27 Bir Hadis olan bu sözün anlamı şudur: "Halkı uyarmak için kötüyü olduğu gibi dile getirin."

28 Belirtildiği gibi, fetva kitaplarında geçen bu sözün anlamı şudur: "Eğer bir kimse, bir Müslüman kardeşinin kötü yönlerini uyarı ve eğitim niyetiyle söylerse, bu gıybet değildir. Fakat bunu kızgınlıkla, kötü söz söylemek için yaparsa, gıybet budur."

29 Dîbâce, yk. 6/b.

30 Lami'î Efendi, ileride bu konuya tekrar değinecek, bu yoldaki düşünce ve görüşlerini orada daha da genişleterek açıklayacaktır.

31 Bu söz, "Benim (bazan) Allah ile öyle bir yakınlık anım olur ki, o anda araya, ne Allah'a en yakın bir melek, ne de bir başka peygamber girebilir" şeklindeki bir Hadis'in başlangıç sözüdür. Burada, bir şairin ilham ve güç kaynağının ne yolla gelebileceği düşüncesini gereği gibi yansıtabilmek amacıyla kullanılmıştır.

32 Dîbâce, yk. 7/a.

33 Bu ifadede altlarını çizdiğimiz sözlere, yukarıda, yeri geldiğince belirteceğimizi söylediğimiz şiir unsur ve tabirleri olarak dikkat çekmek isteriz.

34 Lami'î Efendi bu pınarı, Kur'an'ın 35. sure, 12. ayetindeki, "Haza 'azbün füratün sayigun şerabuhu" yani, "su çok tatlıdır, susuzluğu keser, içimi kolaydır" ifadesiyle tavsif eder.

35 Buradaki bu ifade, "Yuhyi'l-arza ba'de mevtiha" yani, "yeryüzünü öldükten sonra diriltir" şeklindeki Kur'an ayeti halindedir: Sure: 30, ayet: 24.

36 Dîbâce, yk. 8/b.

37 Dîbâce, yk. 8/a. Burada tefsir sahibinden aktarılan bu söz aynen şöyledir: "Kad sahha, enne'l-enbiyae ma'sumune 'an el-şi'r." Yani, "Bu husus doğrulandı ki, peygamberler şiir söylemekten uzak ve pak'tirler."

38 Hz. Muhammed'in bir Hadis'inden alınmış bir söz olup, "Sünnet, benim ve sahabelerimim gittikleri yoldur" anlamını taşır.

39 Bir Hadis'tir: "Şiir vardır ki, kuşkusuz, hikmet'in ta kendisidir." Bu Hadisin başlangıcı, "Inne min el-beyani le-sihran" (Söz vardır ki, kuşkusuz, büyü'nün ta kendisidir) şeklindedir.

40 Bu ayetler için biraz aşağıdaki aktarma ve dipnotlara bkz.

41 "Şairler(e gelince), onlara da sapıklar uyar." Kur'an: Sure: 26, Ayet: 224.

42 Bir önceki ayetten hemen sonra gelen bu ayetin anlamı da şöyledir: "Onlar (yani, şairler)'ın her alanda aşırılıklara düştüklerini, boş şeylerin peşinde koşup gittiklerini görmedin mi!" Bundan sonraki ayet de aynı konuda olup şöyle devam eder: "Ve gerçekten, yapmayacakları şeyleri söyler (insanlar) olduklarını (görmedin mi!)" Kur'an: Sure: 26, Ayet: 225, 226.

43 Bir Hadis'tir:"Şiir, Şeytan'ın (araç olarak kullandığı) çalgılarından birisidir."

44 Bir Hadis olup buradaki şekliyle, "Sizden birinizin, karnını irinle doldurması şiirle doldurmasından daha hayırlıdır" anlamını taşır. Bu Hadis'in bir diğer şekli de şöyledir: "Sizden birinizin karnını irinle doldurması ağzını şiirle doldurmasından daha hayırlıdır."

45 "Her kap içindekini sızdırır."

46 Şairimizin bu düşünce ve yöneliminin ileride daha geniş ifadelerine rastlanacaktır.

47 Dîbâce, yk.11/a.

48 Buradaki "masal" ve "sihir" nitelemeleri, Kur'an-ı Kerim'deki şu ayetlerden aktarmada bulunularak ifade edilir: 1. "In haza illa esatiru'l-evvelin." Yani, "Bu öncekilerin masallarından başka bir şey değildir."(Sure: 6, 8, 23; Ayet: 25, 31, 83). 2. "In haza illa sihrun mübin." Yani, "Bu, apaçık bir büyüdür." (Sure: 5, 6, 10, 11, 34, 37; Ayet: 110, 7, 76, 7, 43, 15).

49 Dîbâce, yk. 17/b-18/a.

50 Dîbâce, yk. 17/b.

51 "O der ki, yüce Allah'ın kitabı dört şey üzerinedir: Ibare, İşaret, Letayif, Hakayık. Ibare halk için, işaret seçkinler için, letayif veliler için, hakayık peygamberler içindir."

52 "Muhkem" ve "müteşabih" sözleri, tefsir ilminde birer terim'dir. Buna göre, "muhkem," Kur'an'ın kelime anlamından başka bir anlam kesinlikle ifade etmeyen ayetlerine, "müteşabih" ise, kelime anlamının dışında başka anlamlar da ifade eden söz ve ayetlerine denmektedir. Bu konuyu içeren ayet için bkz. Sure: 3, Ayet: 7.

53 "Şiir de bir sözdür; iyisi iyi, kötüsü de kötüdür."

54 "Mü'min de oynar, şakalaşır."

55 "Benim beyit'im beyt (yani, ev) değil, bir iklim'dir; benim şaka ve mizah'ım, şaka ve mizah değil, bir eğitim ve öğretim'dir."

56 "Mü'min'in iyilik üzere olduğunu düşünmek..." anlamını taşıyan bu sözün, bir Hadis'in başlangıç kısmı olduğu sanılmaktadır.

57 Kur'an: Sure: 17; Ayet: 44. "Onu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur; fakat, siz onların tesbihlerini anlamazsınız."

58 "Mecaz hakikatin köprüsüdür; riya ihlas'ın köprüsüdür."

59 "Su bulandırılırsa, yine eski temiz, berrak haline döner."

60 Dîbâce, yk. 31/a.

61 Bu düşünce veya inanış, dayanmış olduğu ve kuvvet aldığı Peygamber sözüyle birlikte, Klasik Türk şairlerinin, Iran şairlerini örnek almaları sorununa yeni bir yorum daha getirebilir. Bu yorum, örnek alma'nın, sadece edebi başarıya dayanmadığı, bunun yanı sıra, dini ve kültürel açıdan örnek bir şair kişiliği ihtiyacını da içerdiği, şeklinde özetlenebilir.

62 Dîbâce, yk. 30/a.

63 Bkz. yk. 33/b-34/a.

64 Tarih kıt'asının, tarih içeren son mısraı olup Hic. 937 (1530/1531)'yi verir.